

Søren Christensen
Stiftspræst for diakoni i Viborg Stift

En Diakonal Kirke

En rapport fra et besøg i Hannover d. 22. – 28. november 2011

Studie-orlov marts-maj 2012

En diakonal kirke

Søren Christensen

12. juni 2012

Indhold

Indledning	iii
Beskrivelse af indholdet	iv
1 Om diakoni	1
Trinitarisk diakoni-forståelse	1
Min diakoni-forståelse	4
2 Min tur til Hannover	7
Diakonische Gemeinde	7
Onsdag d. 23. november	8
Torsdag d. 24. november	10
Fredag d. 25. november	16
Lørdag d. 26. november	17
Søndag d. 27. november	20
Mandag d. 28. november	21
Opsamling på turen	23
3 Konkrete projekter fra Tyskland til Danmark?	25
Naboskabsbutik	26
Lektiehjælp	29
Skolecafé	31
Rådgivning	33
Ingen kogeboek	37
4 Samfundsdiakoni	39
Historisk rids	39
Gemeinwesendiakonie – en beskrivelse	40
Samfundsdiakoni i Danmark?	45
5 En diakonal kirke	47
Hverdagskristen i hverdagskirken	47
Hverdagskristen	48
Kirke for alle	50
Politisk kirke	52
En magtesløs kirke?	54
6 Afslutning	55
Zusammenfassung auf Deutsch	57

Eine Reise nach Hannover	57
Noch tiefer graben	58
Die Gemeinwesendiakonie	58
Eine diakonische Kirche	59
Die Gemeinwesenarbeit – Kindermittagstisch und Hausaufgabenbe- trung	61
Litteratur	65

Indledning

I efteråret 2011 (22. til 28. november) var jeg på studietur til Tyskland for at se, hvordan man i den evangeliske kirke i Tyskland (Evangelische Kirche Deutschlands (EKD)¹) har diakoni som en del af kirkens arbejde. Denne rapport er en opsamling på den tur og et forsøg på at finde nogle konkrete projekter, som også kan virkeliggøres i en dansk sammenhæng.

Et af de spørgsmål jeg fik flere gange var, hvorfor jeg lige havde valgt at kontakte kirken i Hannover og ikke Hamburg og nord på. På en måde var det tilfældigt.

Efter en ferie i Harzen, Tyskland, hvor jeg havde bemærket, at kirken faktisk fyldte en del, fik jeg lyst til at se, hvad kirken sagde om diakoni. Et blik på deres hjemmeside overbeviste mig om, at her var noget, der var værd at kigge nærmere på. I julen 2009 gjorde den daværende leder af EKD, Margot Käßmann, sig meget bemærket med en juleprædiken og nytårsprædiken, hvori hun talte kraftigt mod krigen i Afghanistan. Alt dette har givet mig interesse for diakonien i Tyskland, og det mandede så ud i den omtalte studie-tur.

Jeg henvendte mig først til EKD's hovedkontor, som ligger i Hannover, og blev derfra ledt videre til Diakonisches Werk (DW) i Hannover, hvorfra jeg blev kontaktet af Pastor Sven Quittkat, som er leder af presse og offentlighedstjenesten i DW-Hannover.

Jeg har ikke et overblik over diakoniens omfang i den nordligste del af Tyskland, men som også rapporten her vil vise, så er der rigtigt meget at hente i Hannover-området. (Så kan man jo altid senere udvide horisonten.)

Mit umiddelbare indtryk er, at diakoni er langt mere synligt i kirkelivet i Tyskland, end vi oplever i Danmark. Alligevel kæmper man også i Tyskland med, at den diakonale bevidsthed forsvinder i menighederne. Man værner sig til, at omsorgen for mennesket med særlige behov er noget professionelle sørger for, i sidste ende er det en opgave for det offentlige. Og lider nogen nød, så må det vel grundlæggende være deres egen skyld – de kan bare tage sig et arbejde, og i det mindste sætte tæring efter næring. Det var den reaktion jeg mødte under morgenmaden en af dagene på hotellet i Hannover. Så selv om diakonien kan virke meget mere synlig i tyske sammenhænge, end vi oplever i Danmark, så er denne del af kirkens virke også i Tyskland en udfordring.

Arbejdet med denne rapport er også en mulighed for at få samlet op på mange af de tanker om diakoni, som jeg har gjort mig gennem min tid som stiftspræst for diakoni. Jeg har mødt mange ting og fået rejst mange spørgsmål undervejs. Nu får jeg så mulighed for at samle op på nogle af dem, og forhåbentligt også få et større system i dem.

¹www.ekd.de

Men det er mere end det. Vi oplever for tiden, at det samfund vi kender (velfærdssamfundet) er under pres, ja, hele den vestlige verden oplever en økonomisk krise, som betegnes som den største siden 1930'erne. Hvis nu velfærdssamfundet falder sammen, fordi der ikke længere er råd til den service vi har vænnet os til, kan kirken så (igen) tage opgaven op med at yde mennesker hjælp til at leve livet.

Mange af de velfærds-ydelser vi i dag finder selvfølgelig er oprindeligt udsprunget af diakonien. Måske kommer den tid, hvor det igen bliver en kirkelig opgave. Og måske vil det endda være godt *for kirken*, at blive set som stedet, hvor vi får hjælp til at leve livet nu.

BESKRIVELSE AF INDHOLDET

Kapitel 1 Hvad er diakoni? Der findes mange forskellige syn på diakoniens rolle og plads i kirken. I dette indledende kapitel vil jeg dels med baggrund i bogen »Diakoni. En forsømt dimension i kirken?« (Nissen og Villumsen, 1983) beskrive forskellige diakoni-syn og dels komme med mit foreløbige bud på hvad diakoni er.

Kapitel 2 Udgangspunktet for denne rapport er min studieuge i Hannover. De oplevelser jeg har haft vil jeg samle i mit referat af ugen. Der vil blive indledt med en beskrivelse af projektet »Diakonisches Gemeinde.«

Kapitel 3 Efter at have refereret mine oplevelser de forskellige steder vil jeg beskrive enkelte af projekterne lidt nærmere, under spørgsmålet, om de kunne bruges som inspiration i Danmark.

Kapitel 4 Den teologiske tænkning bag den diakonale praksis jeg har mødt i Tyskland samles under betegnelsen »Gemeinwesendiakonie.« Det kan oversættes til »Samfundsdiakoni,« og jeg vil beskrive denne tænkning.

Kapitel 5 Med udgivelse af diakoni-rapporten »Diakoni – en integreret dimension i folkekirkens liv« fra 2001 (Nissen, 2001) givet et væsentligt bidrag til at sige, at man ikke kan være kirke uden diakoni. I dette kapitel vil jeg gerne give min vision for en diakonal kirke. En kirke hvor diakonien bliver det bærende element.

Kapitel 6 Afslutning på rapporten med en sammenfatning af mine oplevelser og resultater. Jeg vil desuden pege på muligheder for videre undersøgelser.

Rapporten er forsynet med en sammenfatning på tysk.

Om diakoni

Jeg har gennem min tid som stiftspræst for diakoni mødt mange forsøg på at definere hvad diakoni er. Jeg er også ofte selv blevet spurgt om hvad jeg siger om diakoni. Det er ikke ligegyldigt, hvad man siger om diakoni, for det har betydning for den plads diakonien får, og for hvordan man griber den diakonale indsats an.

Det vil derfor være passende at indlede denne rapport med en beskrivelse af begrebet diakoni. Det vil jeg gøre primært med udgangspunkt i bogen »Diakoni. En forsømt dimension i kirken?« (Nissen og Villumsen, 1983). Som allerede omtalt i indledningen, så har jeg i Tyskland mødt en ny tænkning om diakoni. Her vil jeg holde mig til det vi allerede kender.

Jeg har traditionelt tænkt diakoni som enten sogne-diakoni eller som organisations-diakoni. I mit arbejde som stiftspræst for diakoni er det naturligt sognediakonien, jeg har været optaget af, men jeg har også talt for, at der skal være øget samarbejde mellem sognediakoni og organisationsdiakonien.

Organisationerne står som regel for den lidt tungere (eller meget tungere) diakoni, at arbejde med stofmisbrugere og alkoholikere kræver mere end blot lidt god vilje, her er der behov for viden og stor professionalitet hvis arbejdet skal bære frugt. Det er ikke opgaver for sognediakonien.

Jeg har flere gange (med henvisning til Falcks gamle slogan) sagt, at hurtig hjælp er dobbelt hjælp. I sognene er vi så tæt på mennesker, at vi nogle gange har muligheden for at se et begyndende misbrug, og hvis vi kan tage fat i disse mennesker, før de ender i et livsødelæggende misbrug af fx alkohol, så er det bedre, end at vi blot satser på at de kan få en god og ordentlig hjælp i fx Kirkens Korshær. Sognediakonien kan noget, som organisationsdiakonien ikke kan.

Men vi har brug for hinanden, og derfor har jeg talt for et øget samarbejde mellem organisationerne og sognene. Organisationernes institutioner ligger jo ikke som isolerede øer i sin egen verden, men rundt omkring i Danmark, rundt omkring i de danske sogne. Et samarbejde mellem sogne og organisationer vil kunne hjælpe med dels at gøre det diakonale behov i Danmark mere synligt. Mennesker i nød skal ikke udstilles, de skal heller ikke gemmes væk, men vi skal se dem som vores medmennesker. Gemmer vi dem væk, så kan vi komme til at benægte det diakonale behov. Organisationernes arbejde bliver mere synligt og dermed vil de også kunne få mere (økonomisk) støtte.

TRINITARISK DIAKONI-FORSTÅELSE

I bogen »Diakoni. En forsømt dimension i kirken?« belyser Karsten Nissen og Carl Erik Villumsen diakoniens teologi. Bogen er fra 1983, og titlen antyder

at diakonien (på daværende tidspunkt ?) har en alt for tilbagetrukket plads i kirken.

DIAKONIENS FORSØMTE PLADS I LUTHERSK SAMMENHÆNG

Der indledes i bogen med at påpege de problematiske forhold diakonien har i en luthersk sammenhæng (Nissen og Villumsen, 1983, p. 7-10). Diakonien er forsømt i lutherske sammenhænge. Der peges på to årsager, dels at reformationens hovedspørgsmål var, hvordan mennesker bliver retfærdige, hvor Luther gjorde op med den katolske tænkning på den tid, at mennesker »skal leve et helligt liv og modtage kirkens sakramenter for på denne måde at erhverve sig adgang til Gud.« Luther hævdede overfor dette: »Mennesket opnår ikke tilgivelse for dets synder og retfærdighed hos Gud ved egen præstation, men alene ved troen på Jesus Kristus.«

At Luther talte om retfærdighed ved tro alene og ikke ved gode gerninger, betyder det ikke, at Luther ikke tillagde diakonien nogen plads i kirken. Diakonien var blot ikke stridens kerne. Luther beskæftigede sig meget i sine skrifter med retfærdiggørelsen ved tro, og tog afstand fra gerningernes betydning for frelsen. »Derfor blev der ikke levnet en markant plads til de holdinger og handlinger, som naturligt følger af troen.«

Luthers to-regimente lære har også i nogen grad ført til, at diakonien har fået en forsømt plads i kirken. Guds rige eller Guds sag skal fremmes, dels af det åndelige regimente, ved forkyndelsen af evangeliet og ved forvaltningen af sakramenterne, og dels af det verdslige regimente, ved gennem magt at bekæmpe det onde og skabe gode rammer for livet.

Luther er blot ikke så tydelig i sin placering af diakonien, og det betød med tiden, at staten overtog mere og mere af forsorgsarbejdet. Og jo mere det forsvandt fra kirken, jo mindre aktuel blev en teologisk bearbejdning af diakonien.

Med de kirkelige vækkelser (i midten af 1800-tallet) kom den diakonale tænkning tilbage til kirken igen, og der findes i dag et ganske stort diakonalt arbejde i Danmark.

Alligevel er det jo interessant, at diakoni kan være så ukendt i mange sogne og i mange menighedsråd.

TRE FORSKELLIGE SYN PÅ DIAKONI

Der kan sikkert gives mange forskellige varianter af synet på diakonien, også i en luthersk sammenhæng. Nissen og Villumsen (1983, p. 13-15) opererer med tre forskellige syn – og medgiver at det er farligt at lave en sådan generalisering.

Det første syn de beskriver, lader diakonien være en ikke-kirkelig opgave, for kirkens opgave er alene at forkynde evangeliet om syndernes forladelse og retfærdiggørelse ved tro alene. Dette syn knytter til ved Luthers to-regimente lære. Det åndelige regimente skal forkynde evangeliet og forvalte sakramenterne, det verdslige regimente skal sørge for det andet, herunder altså også tage hånd om borgernes ve og vel, sørge for den nødvendige pleje.¹

Det andet syn ser diakonien som menighedsdiakoni, og henter sit menighedsideal i oldkirken, og som man dengang havde et diakon-embede, sådan bør det også være i dag. Diakonien skal udøves gennem menigheden, og man vægtlægger diakoniens forkyndende aspekt. Kristi forsoner- og forløsergerning er vigtig i denne sammenhæng, og diakonien bliver underordnet dette. Det betyder også at man skelner mellem socialetik og diakoni, hvor socialetikken forstås som det enkelte menneskes ansvar, mens diakonien ses som en kirkelig (menigheds) opgave. Den indbyrdes tjeneste får med Paulus ord fra Gal 6,2 (»Bær hinandens byrder, således opfylder I Kristi lov«) og Gal 6,10 (»Lad os gøre godt mod alle, ... især mod vore trosfæller«) en særlig plads, og den udadrettede tjeneste bliver mere »omsorg for mennesker i nød« end diakoni.

Det sidste syn, der bruges som udgangspunkt i Nissen og Villumsen (1983), betegnes som det »traditionelle«² syn. Diakonien er en forpligtelse, der er givet til kirken. Gud er menneskets og verdens skaber, og Jesus Kristus har givet befaling om at tjene. Alle døbte er indsat i det almindelige diakonat, men der findes også et særligt diakonat, som nogle uddannes og indvies til. Det retter sig både mod kirkens såvel som samfundets opgaver. Udgangspunktet for det særlige diakonat, hvad enten det udøves i særlige kirkelige rammer, eller om det sker i verdslige (fx kommunale) rammer, er det kristne menneskesyn og troen på Kristus som forsoner og forløser. Diakonien er forpligtet på at hjælpe alle mennesker med deres konkrete nød. »Diakoni forstås som dette, i ord og handling, at bringe Guds kærlighed til mennesker« (Op. cit., p. 15).

SKABELSE – KRISTUS – KIRKEN

Man skal være varsom med at lave for faste diakoni-definitioner, de kan virke afgrænsende overfor andre, det bliver eksklusivt. Så i stedet for en definition på hvad diakoni er, så gives der i Nissen og Villumsen (1983) en basis i diakonitænkningen, med tre udgangspunkter: *skabelse, Kristus og kirken*.

¹Dette syn forbindes ofte med bevægelsen »Tidehverv« og med den dialektiske teologi, hvor vægten er lagt på »Guds ord« – i den form møder diakonien også udfordringen i Tyskland.

²Det er problematisk at bruge betegnelsen »traditionel«, for der ligger en tyngde og vægt i betegnelsen. Jeg ville foreslå betegnelsen »Trinitarisk«.

Skabelse. Diakoni kan forstås som omsorg til både legeme og sjæl for mennesket, der er skabt og elsket af Gud.

Kristus. Ligesom Kristus gav afkald på sin guddomsherlighed og blev menneske for at tjene og redde mennesker, sådan er vi i diakonien sendt til mennesker. Kristus er forbillede og den første diakon. Vi skal ikke gøre godt mod andre for at blive frelst, men fordi vi er frelst.

Kirken. Kirken er udgangspunkt for diakonien, for menigheden har fået befaling om at være et tjenende fællesskab, med både indadrettet og udadrettet omsorg for mennesker.

Endelig fremhæves som en fælles dimension tanken om Gudsrigets nærhed. »At øve diakoni er at gå ud i et møde med sit medmenneske i tro på Gudsrigets fortsatte dynamiske nærhed.« (Nissen og Villumsen, 1983, p. 17)

MIN DIAKONI-FORSTÅELSE

En dynamisk forståelse af diakoni fremfor en fastlåst definition finder jeg er et godt udgangspunkt for arbejdet med diakoni. Det er selvfølgelig altid fristende at lave en forkromet definition, som kan indrammes og hænges op på væggen. Det er dog ikke sikkert den er gavnlige. Jeg vil beskrive min egen diakoni-forståelse med en række sætninger. Det er ikke en udfoldelse af fx det, der siges i ovennævnte bog. Nærmere en række svar på nogle af de udfordringer jeg har mødt gennem årene.

Diakoni er sit eget formål. Diakonien stiller ikke betingelser for at række hjælp. Der er heller ikke et højere mål, hvor man siger, at når vi gør noget godt for disse mennesker, så kan det sikkert være med til at åbne deres øjne for Guds kærlighed. Diakonien er ikke i en højere sags tjeneste, diakonien er sit eget formål. Eller man kan sige, at vi må skelne

At række en hjælpende hånd til et menneske kan og må ikke gøres med en skjult dagsorden. Diakonien kan ikke sige: »En skål mad for en omvendelse!« (Karrikeret sagt).

Diakoni er ikke mission. Hvis diakonien er sit eget formål, så følger det også, at diakoni ikke er mission. Diakonien vil ikke gøre de mennesker man hjælper kristne. Det er ikke formålet med hjælpen. Det er til gengæld opgaven for kirken forkyndelse! Når jeg siger, at diakoni ikke er mission, betyder det ikke, at jeg ikke mener, at mennesker skal møde evangeliet.

Sætningen: »Forkynd evangeliet, om nødvendigt brug ord!« tilskrives Frans af Assisis, og gør vel netop Diakonien til evangelie-formidlende? Johan Hinrich Wichern,³ der kan ses som grundlæggeren af den moderne diakoni i den evangeliske kirke, er også citeret for disse ord.

Her lyder det som om diakoni ses som evangelie-formidling, altså mission. For det første, at handlingen har værdi. Den diakonale handling vidner om Gud. Omsorgen ydes fordi vi har oplevet Guds kærlighed (1. Joh 4, 16b–21), og den kærlighed, der ligger bag omsorgen peger således tilbage på Gud. Den, der oplever omsorgen, spørger (u-udtalt) »Hvorfor gør du det for mig?« Så i én forstand formidler diakonien evangeliet, men det er ikke diakoniens mål.

Diakoni er omsorg for det menneske, der har brug for hjælp. Diakoni er nødvendig handling. Når et menneske har brug for hjælp, så ligger der en særlig forpligtelse for den kristne til at række denne hjælp. Et »kald« kan man også kalde det.

Forpligtelsen er begrundet i Det Nye Testaments budskab. Først og fremmest i den måde Jesus mødte mennesker på, hvor forkyndelsen af Guds rige altid går hånd i hånd med omsorg for mennesket i nød, hvad enten der er tale om en dæmon-besat, en uhelbredeligt syg eller en flok mennesker, der mangler aftensmad.

Diakonien spørger ikke, om den, der har brug for hjælp nu også har fortjent det. Diakonien har ingen grænser.

Diakoni er kirkeligt funderet. Der findes meget hjælpearbejde af forskellig slags i samfundet. Noget gøres på kirkelig(kristen) baggrund, noget gøres på humanistisk baggrund, og uden større kendskab til området vil jeg gætte på, at der også findes hjælpearbejde med muslimsk baggrund.

Når vi taler om diakoni, taler vi om det hjælpearbejde, der udføres på kirkelig grund.

Uden at kalde det definition vil jeg sammenfatte ovenstående i dette:

Diakoni er kirkens omsorg for det menneske, der har brug for hjælp. Diakonien udspringer af mødet med Guds kærlighed. Eftersom ethvert menneske er skabt i Guds billede, må kirken også møde alle mennesker sådan – uden hensyn til menneskelige grænser og skel.

³Johan Hinrich Wichern grundlagte Das Rauhe Haus i Hambrug, se på side 21.

Min tur til Hannover

Min tur til Hannover var planlagt af Pastor Sven Quittkat, der er leder af presse- og offentlighedstjenesten ved Diakonisches Werk i Hannover Landeskirche. Det var et fint program, med besøg i fire forskellige kirker, så jeg kunne få forskellige ting at se. Ingen af besøgene var i selve Hannover by, jeg havde ønsket at se kirker, der i forhold kunne minde om det vi kender fra Viborg Stift.

DIAKONISCHE GEMEINDE

Den evangelisk-lutherske Landskirke i Hannover og DW påbegyndte projektet »Diakonisches Gemeinde«¹ i 2004, med det formål at styrke diakonien i de enkelte menigheder.

Projektet havde et samlet budget på 100.000 € stillet til rådighed af Hans-Lilje Stiftung og Die Klosterkammer Hannover (Siggelkow, 2007, p. 121). Det faldt i 2 dele, i første del kunne menigheder og diakonale institutioner sende projekt-beskrivelser ind, og op til 50 af disse blev udvalgt til at være en del af projektet. De fik 500 € og et godkendelses-segl til at sætte op på kirken, som bevis på, at man var med i projektet. Og vel også som en påmindelse til menigheden om, at man havde fået denne betegnelse. I anden del blev der udvalgt en række af de første projekter, der skulle udvikles yderligere, så de kunne tjene som eksempler for hele kirken. Det blev udskrevet første gang i 2004 og anden gang i 2007.

Oplevelsen af at diakonien er forsvundet fra kirken er påtrængende:

Häufig wird heute beklagt, dass zu früheren Zeiten die Gemeindegewester noch mit dem Fahrrad unterwegs war und die Diakonie dadurch in den Kirchengemeinden ein Gesicht hatte und nah bei den Menschen war, während sie sich heute hinter Institutionen verbirgt. (Kälsmann, 2007, p. 3)

Søsteren på cyklen – hende har jeg også ofte hørt omtalt med en vis nostalgi fra flere i de diakonale organisationer i Danmark. Hun er der ikke mere. Faktisk heller ikke uden cykel.

Det er med udgangspunkt i dette projekt, at min tur var planlagt. Så det jeg skulle se var nogle af de steder, der var forbilleder for resten af kirken. For man har også menigheder, hvor der ikke er ret meget diakoni.

¹Projektet er beskrevet i Siggelkow (2007) og i Fricke og Siggelkow (2007).

ONSDAG D. 23. NOVEMBER

DIAKONISCHES WERK, HANNOVER

Det første punkt på turen var et møde med direktøren for DW-Hannover, Dr. Christoph Künkel, sammen med Sven Quittkat. Det var en velkomst-samtale, hvor jeg fortalte om baggrunden for mit ønske om en studie-uge i Tyskland, og om min opgave med diakoni i Viborg Stift.

Jeg fik en indføring i forholdene omkring diakoni i Tyskland og i EKD i særdeleshed. DW omfatter den diakonale indsats i EKD, både det, der foregår på menigheds-niveau og institutionsdiakonien (plejehjem og bosteder for handicappede) og hjemmeplejen. DW dækker en meget bred vifte af diakonalt arbejde.

Kirken har i mere end 100 år haft en særstilling i det tyske samfund. Kirken har løst en række sociale opgaver og har fået skattefordele for at løse opgaven. Velfærdsorganisationer (egtl. selskaber: DW, Caritas, Arbeiterwohlfahrt, Rote Kreuz og Parität) løser statens sociale opgaver.

DW er kontrakt-tager i forhold til det offentlige og driver hjemmepleje og plejehjem og andre omsorgsinstitutioner. Det offentlige i Tyskland driver ikke selv nogle af disse institutioner, men har overladt det til private. Grunden til denne konstruktion skal findes i erfaringerne fra nazismens tid, hvor staten ville styre og bestemme alt. Siden da har man vægtet den frihed højt for kontrakt-tagerne, staten skal ikke bestemme indholdet. Det betyder, at DW

kan drive plejehjem med en tydelig kirkelig profil (vil man holde gudstjeneste, så må man selv betale præstens aflønning, det kan offentlige midler ikke betale, og man kan stille krav om at medarbejdere er kristne). Et af de spørgsmål jeg havde inden min tur var, om man mistede sin identitet som kirke, ved at løse disse opgaver for staten, altså, at man blot kom til at udføre statens plejeopgave på statens vilkår. Men det er ikke tilfældet. Man er bevidst om sin kirkelige profil og tilbyder et kristent plejehjem. Folk vælger ofte plejehjem drevet af enten DW eller Caritas (katolsk), fordi man forventer og ønsker den baggrund og en større menneskelighed.

Institutionerne er altså en slags virksomheder, hvor økonomien må hæn-

ge sammen. I de senere år er der kommet konkurrence fra private udbydere, som driver fx plejehjem med det formål at tjene penge og som udnytter høj arbejdsløshed, så de kan presse lønnen ned til det minimale, og dermed tilbyde billigere plejehjem.

Man oplever faldende kirkegang og dermed også strammere økonomiske vilkår. Så man er tvunget til at gennemtænke hvordan man er kirke. Visse steder har man foreslået at skære ned på diakonien, for kirkens hovedopgave er at forkynde ordet. Samtidig er der en dalende diakonal bevidsthed i menighederne, for det tager DW sig af. De økonomiske strammere vilkår og en faldende diakonal bevidsthed er udfordringen for kirken og for DW. Jeg fik i forbindelse med mødet her en folder »Unverzichtbar,« (Lietz, 2011) som var udarbejdet for at pege på de ting, der ikke kan opgives, når økonomien strammer til. Folderen peger på den diakonale rådgivningsfunktion – rådgivningen dækker faktisk alle livsområder (se nærmere i afsnittet om rådgivning på side 33).

Der er med andre ord kamp om midlerne i kirken, og man vil fra den diakonale side fastholde diakoniens betydning både for kirken og for de mennesker, som får hjælp til livet gennem de tilbud man står med.

HILDESHEIM

Det første sted jeg skulle se var *Nachbarschaftslade* i Hildesheim. Hildesheim er en større by (100.000 indbyggere), der ligger syd for Hannover. Den nordlige del af byen er præget af indvandring og af socialt dårligt stillede. Højrenationalistiske grupper har også prøvet at lave marcher i byen.

Nachbarschaftslade

Nachbarschaftslade betyder direkte oversat »naboskabsbutik.« Jeg blev modtaget af Matthias Gönning og pastor Hans Christoph Hermes. De fortalte om denne noget specielle butik. Den ligger i byens nordlige del. Lokalet har tidligere været en bagerbutik, og nu har ejeren stillet den til rådighed for dette projekt uden leje, der betales blot for forbrug af vand, varme og strøm.

Projektet kaldes også for »Zeitreich« – en spændende titel, der både kan betyde, at her er der rigeligt med tid, og det kan vel også betyde, at her er et rige midt i vores tid. Noget, der svarer til den tid vi lever i.

›Butikken« blev åbnet den 28. maj 2010, og har dannet ramme om mange arrangementer. Der har været en oplevelse af, at det er blevet sværere at leve i Hildesheim. Man føler sig mere og mere fremmede for hinanden, og frygten fylder meget. I *Nachbarschaftslade* er man med til at skabe møder på tværs af kultur-skel.

Én af de udfordringer man står med er, at kerne-menigheden er ikke opmærksom på de mennesker, der har behov for hjælp (samme problemstilling hørte jeg i Burgdorf). Men i stedet for at lave dette initiativ i kirkerummet, søgte man bevidst efter et passende rum i gadebilledet, hvor folk naturligt kom, og på dén måde gjorde man tærsklen til kirken mindre.²

Som eksempel på et arrangement nævnte de et aften-møde med en tyrkisk muslimsk kvinde, der har indset, at hun kommer til at blive gammel i Tyskland, og hvor hun så fortalte om, hvordan hendes behov vil være som gammel. Ideen til mødet er opstået i butikken/kirken men der kom tilhørere mange steder fra, også kultur-forskere.

Et andet eksempel, der er blevet nævnt er deres gade-fester, der er blevet arrangeret flere gange, også som mod-eksempel for en højre-radikalisering. En farverig fest, med plads til alle, gaden bliver spærret af og borde stillet op på vejen³.

Projektet har nydt støtte fra erhvervslivet, fordi man kan se, at det, der gøres har værdi for de mennesker, der bor i området. En bank har stillet tre biler (nye) til rådighed med den begrundelse, at medarbejderne ved butikken af og til ville have brug for at hente eller bringe ting, eller køre med nogen til fx møde på social-kontoret. Som allerede nævnt, så betaler man kun for forbruget i butikken, ingen husleje. En grafiker har lavet flere plakater til forskellige arrangementer i butikken og har hjulpet med udsmykningen.

TORS DAG D. 24. NOVEMBER

Anden dag i Hannover bød på to besøg, først skulle jeg til Schwarmstedt, hvor jeg skulle se en genbrugsbutik og en skole-café. Derefter gik turen til Burgdorf, hvor jeg skulle besøge Paulus-Gemeinde – Die Kirche der Südstadt.

²I artiklen »Nicht vorbegehen, sondern hinsehen – Armut und Not der Kirchengemeinde wahrnehmen« tager spørgsmålet op, hvordan det kan være, at kirkemenigheden så ofte ikke for alvor tager fat på de sociale problemer, og en af årsagerne han nævner er, at kirken for det meste arbejder med en ›kom-struktur‹ hvor mennesker må komme til de arrangementer, som kirken nu finder på. Derfor når man ikke dem, der virkelig har behov (Grosse, 2007, »Ursache 3: ›Komm-Struktur‹«, p. 12).

³Her er billeder fra indvielsesdagen: <http://www.hildesheim.de/galerie/galerie.php?menuid=1057&topmenu=2&page=1>.

SCHWARMSTEDT

Schwarmstedt er en mindre by, lidt under 6000 indbyggere. Der er både en luthersk kirke og katolsk kirke i byen, og der er et godt samarbejde mellem dem. Jeg skulle se tre forskellige dele af det diakonale arbejde i byen. For det første deres *Kleiderkammer* – en slags genbrugsbutik, dernæst *Café-Oasis* – En café drevet af kirken på byens skole, og endelig skulle jeg være med til *Tafel* – uddeling af mad (og andre varer) til fattige. *Tafel* finder sted hver lørdag.

Sven Quittkat, der havde planlagt min tur, var præst her i Schwarmstedt, før han blev ansat i DW.

Kleiderkammer

Min første oplevelse i Schwarmstedt var at se deres *Kleiderkammer* – en genbrugsbutik indrettet i »Altes Küsterhaus« (Den gamle bolig for kirketjeneren). Genbrugsbutikkens lokaler var på 1. sal i huset. I stue-etagen var der et rum, som bliver brugt til uddelingen af mad ved *die Tafeln*.

Denne genbrugsbutik er ikke, som det jeg kender fra Danmark. Et væsentligt formål med genbrugsbutikker i Danmark er at generere et overskud til den organisation, der står bag butikken. Som en sideeffekt giver butikkens drift et godt fællesskab for de frivillige. Nogle butikker i Danmark sælger deres varer billigt med det formål at være et godt alternativ for mindre-bemidlede, andre butikker vælger bevidst kun at sælge gode brugte varer til en lidt højere pris, for at tiltrække mere pengestærke kunder, der ved, at her kan man finde en lidt højere kvalitet.

Kleiderkammer i Schwarmstedt har som formål at være til hjælp for udsatte mennesker. Børnetøj og legetøj er gratis, prisen på det andet er 1€ pr. stk. Jeg blev vist rundt i butikken og var med til at sortere lidt fodtøj, for lige at få en fornemmelse af, hvordan butikken fungerede.

Ved indgangen er der en masse opslag med ting som formidles væk, til dem, der måtte ønske det. Da jeg var forbi var der et fjernsyn, man kunne få, ved henvendelse.

Sådan som jeg opfattede det, så var formålet med *Kleiderkammer* ikke at tjene penge, men at være en central for at formidle hjælp til dem, der har brug for det. Der var en klar bevidsthed om, at man var her for at hjælpe mennesker lokalt med noget så basalt som tøj. Der skulle betales en 1€ for det man ville have, ikke for at butikken skulle tjene penge, men for at værdsætte det lidt,

som fx kontanthjælpsmodtageren kunne. Hvis én sidst på måneden manglede penge til at kunne betale for tøjet i genbrugsbutikken, så fik man det ikke bare. Man kunne få det lagt til side og så komme og betale for det, når man d. 1. igen fik penge. Det er ikke almisser man uddeler i butikken, men giver mulighed for, at mindrebemidlede også kan købe tøj i en rimelig god stand.

(Der er også genbrugsbutikker i Tyskland, der fungerer efter samme model som i Danmark.)

Samtale med Frau Seidel

Efter besøget i genbrugsbutikken så jeg kirken og deres sognehus, hvor jeg havde en samtale med Gisela Seidel om kirkens aktiviteter, om genbrugsbutikken og kirkens forhold i Tyskland, om den sociale situation i landet m.v. Jeg fik her også baggrundsinformation om Café Oasis, som jeg skulle se bagefter.

Mødre med små børn har vanskeligt ved at finde arbejde. Selv om de har pasningsmulighed, så siger arbejdsgiverne ofte, at de kan vente til børnene begynder i skole, for små børn giver ofte mange sygedage! Dette rammer naturligvis alene-mødre uden arbejde ekstra hårdt. Det er et strukturelt problem i Tyskland.

I sognehuset var der også denne formiddag en småbørnsgruppe (mødregruppe), som kom der hver 14. dag.

Café Oasis på Kooperative Gesamtschule – Schwarmstedt

Jeg havde inden min tur til Tyskland hørt en del om denne café. Skolen i byen er en såkaldt kooperativ skole (KGS) – En skole, der rækker fra 0. klasse til og med Gymnasium. Der går 800 elever på skolen.

Jeg skulle se og opleve kirkens skole-café, og hjælpe til i frikvarteret med salg af drikkevarer og chokolade m.v. For en del år siden blev denne café oprettet i samarbejde mellem skole og kirke. Skolen ønskede, at det var kirken, der skulle drive den, for at give eleverne mulighed for at møde nogle voksne, der ikke er ansat på skolen.

I første omgang havde man fået et lokale på 1. sal, i rolige omgivelser væk fra larmen. Men der kom en ny skoleleder, og han fik caféen flyttet ned i skolens aula, sådan at alle elever naturligt kommer forbi stedet. Caféen er indrettet med en salgsbod og nogle borde og et par mere

ugenerte hjørner, hvor man kan sætte sig og have samtaler.

Jeg oplevede i det frikvarter jeg var tilstede, at der kom rigtig mange forbi caféen for at købe lidt at drikke eller noget chokolade, men også, at en 5-6 stykker kom og lige skulle tale lidt med de kirkelige medarbejdere (præsten Hans-Gerd Paulus var til stede, sammen med Frau Klage, som var ansat af kirken til denne opgave). De ting, der tages op, kan både være skole-ting (caféen er dog ikke en lektie-café, men bruges ofte som et hjørne, hvor en lille gruppe kan arbejde) eller det kan være problemer i forhold til andre elever eller andre af de problemer, som unge kan have lyst til at dele med en voksen.

Caféen har også den betydning, at når præsten flere gange om ugen kommer på skolen og møder børnene fra de begynder i skolen, så kender man hinanden, når de skal til at konfirmeres.

Da frikvarteret var færdigt kom skolelederen også for at hilse på mig, og jeg fornemmede at man fra skolens side var glade for caféen, også selv om skolelederen selv ikke havde et aktivt forhold til kirke og kristendom.

BURGDORF

Burgdorf er en by med lidt under 30000 indbyggere ca. 20 km øst for Hannover.⁴ Der er to evangeliske kirker i byen, kirken i centrum hedder St. Pantkratius (fra 1813 – der findes spor tilbage til 13. århundrede) og St. Paulus kirken fra omkring 1970. Det var denne kirke jeg besøgte. (Der er også en katolsk kirke i byen.)

Paulus – Die Kirche der Südstadt

Kirkens historie er vigtig for at forstå arbejdet. Bydelen (sydbyen) er en nyere udvidelse. Oprindeligt tænkt som nyt og moderne, beton og blok-byggeri. Det var tænkt som et vækstområde, en udvidelse af byen, hvor der var lyst og godt at bo.

De gode intentioner for området holdt ikke. Det er vel gået her, som vi også oplever mange steder i Danmark, at blok-byggeriet er endt som et område med mange familier, der er mindre ressource-stærke. Området har en del indvandrere med kurdisk baggrund.

Det nye område fik også en kirke. Kirken er bygget i 1970'erne i grå beton, og i første omgang bygget helt uden kirkelige kendetegn, som kors (der var heller ikke et kors

⁴Byens officielle hjemmeside: <http://www.burgdorf.de/internet/page.php> og oplysninger på Wikipedia: [http://de.wikipedia.org/wiki/Burgdorf_\(Region_Hannover\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Burgdorf_(Region_Hannover)).

inde i kirken) eller tårn. Der er et otte-kantet kirkerum, uden retning, alteret kan stilles, hvor man har brug for det. Siden er der dog kommet både tårn, kors (inde som ude) og orgel i kirkerummet. Ved at have fået kors og orgel i kirkerummet er der kommet mere retning i det, men alteret kan stadig flyttes og vendes, så man har stadig mulighed for at ommøblere kirken (fx at vende sig mod vinduerne, forår og sommer). Et meget markant stykke møbel i kirkerummet er en rød lædersofa ved vinduerne (som konfirmanderne elsker).

Kirken var på alle måder en del af området, og var ikke en prestige-kirke at være en del af, men kirken besluttede at frigøre sig fra dette billede, så nu præsenterer man sig stolt som Sydbyens kirke (Paulus – Die Kirche der Südstadt). I stedet for at resignere har man besluttet at gå foran for at ændre området. Resultatet er en diakonal kirke, der hjælper mennesker med de problemer, de står i.

Kirken var én af de kirker, der kom med i sidste omgang af projektet »Diakonische Gemeinde.« Ved mit besøg der fik jeg en god beskrivelse af stedet og kirkens plads i området. Kirken omtales både som kirke og som familiecentrum. Man er en diakonal menighed, der tænker på at række mennesker en hjælpende hånd til livet.

For nogle år siden blev kirken udvidet med vuggestue (2 stuer), fordi staten opdagede, at der var behov for det, og gjorde det muligt at søge støtte til dette. Vuggestuen⁵ er kraftigt medvirkende til, at der kommer 5–6000 mennesker gennem kirkens døre hver måned (der er selvfølgelig mange, der kommer flere gange i løbet af måneden). Indgangen til vuggestuen er fælles med indgangen til kirken.

Ét af de initiativer, jeg fik beskrevet, er deres lektiehjælps-tilbud. Der er mange børn med kurdisk baggrund i området, og de har vanskeligt ved at få hjælp til lektierne hjemme. Den hjælp kan de finde i kirken, hvor man har mange frivillige, der hjælper børnene med deres lektier og øver læsning med

⁵Se video om vuggestue og børnehave. http://www.kkbula.de/kkbu/kita_slideshow/index.html og hjemmeside for vuggestuer og børnehave Red de 2 kirrer i Burgdorf: <http://www.kindergarten-burgdorf.de/> Her skriver man om det kirkelige: »Christliche Erziehung nimmt einen wesentlichen Teil unserer Arbeit ein. Kinder haben ein Recht auf religiöse Bildung. Sie bereiten Gottesdienste und Andachten vor und hören biblische Geschichten. Lieder und Gebete gehören zum Alltag unseres evangelischen Kindergartens. So wird christliches Leben praktisch erlebt und als Wert für das künftige Leben erkannt. (<http://www.pankratius.de/content/einrichtungen/kindergarten/>).

dem. Man opnår flere ting med dette, dels at nogle børn får en reel chance for at kunne klare sig i fremtiden, dels at der skabes en kontakt mellem børn og forældre og de frivillige, der hjælper dem med lektierne – altså et tilbud der styrker integrationen. Endelig er det jo også med til at gøre kirken kendt i området, som et sted, hvor man kan få hjælp. Projektet er beskrevet nærmere på side 29.

Kirken er vokset med tilbygninger, så når man i dag kommer til kirken er det indgangs-hallen, der er det centrale, med et smukt åbent indbydende køkken, som det, der først fanger blikket. Og det er ikke tilfældigt. Køkkenet var først bygget som et selvstændigt rum, med adgang gennem en dør, men man har åbnet op (der kan lukkes med en hejse-væg) og der kommer en hjemlig og hyggelig stemning fra køkkenet. Man bruger det bevidst og i mange af aktiviteterne er der noget til munden også.

Kirken har en mængde forskelligartede tilbud. En lille oversigt over de foldere jeg fik med fra besøget:

Erste Hilfe bei Notfällen im Säuglings- und Kleinkindalter Førstehjælpskursus for småbørnsforældre m.fl.

Gemeinsam durch das erste Lebensjahr Et »DELFI®«-kursus for forældre. Et kursus-tilbud lavet i Celle fra »Ev. Familien-Bildungsstätte.«⁶

Gemeinsam gewinnen Et familie-støtteprogram gennem frivillige, som skal give hjælp til at være familie. Både i forhold til børn og til at få en hverdag til at fungere og hjælp til at kunne håndtere økonomien.

Die Gemeinwesenarbeit Om middag for børn og lektiehjælp.⁷

Hilfende Engel Om en aflastningstjeneste.

Burgdorfer Tafeln e.V. Informationsfolder om *Tafeln* i Burgdorf og lidt fakta om *Tafeln*-muligheden og om fattigdomsproblematikken i Tyskland.

Ud over de her nævnte foldere om større ting var der også et par postkort om Café i kirken hver 2. torsdag i måneden, og en sy-klub (sy-kursus) i kirken. Der var også indbydelse til børne/juniorklub i kirken.

Ligesom man hjælper børn med kurdisk baggrund, så tilbyder man også rådgivning ved kontakt med det offentlige. Der er mange frivillige engagerede i arbejdet – socialmedarbejderen⁸ fik engang besøg på sit kontor af en mand, der gerne ville melde sig som frivillig, nu da han var gået på pension. Hun spurgte hvor mange timer han mente han kunne lægge i arbejde, og han svarede at han nok ville kunne lægge 25–30 timer!

⁶Se mere om projektet på hjemmesiden: <http://www.delfi-online.de/>.

⁷Jeg kommer nærmere ind på lektiehjælp i kapitel 3 (side 29). I kapitel 4 »Samfundsdiakoni« kommer jeg nærmere ind på begrebet »Gemeinwesendiakonie« som er begreb, der hænger sammen med »Gemeinwesenarbeit,« se mere på side 39

⁸Svarer nogenlunde til vores sognemedhjælperstilling.

Man er bevidst om, at de frivillige, der tager del i kirkens arbejde ikke møder noget pres for også at gå til gudstjeneste også. Flere gange oplever de, at frivillige først efter 3–4 år kommer til den første gudstjeneste. Man kan tale om rækkefølgen: ›behave‹ – ›belong‹ – ›believe‹. Man vil selvfølgelig gerne, at dem man har kontakt med i kirken også tager tros-skridtet, men man er bevidst om at give dem den tid de har brug for.

En udfordring, der fylder en del, er økonomien. Der er ved kirken en stiftelse, en støtte-fond til arbejdet. Ligesom i Hildesheim, så ser kernemenigheden ikke rigtig det diakonale behov. De kan spørge »Hvad laver vores social-medarbejder egentlig, vi ser hende jo aldrig?« – selv om det altså er hende, der har kontakten til alle de frivillige, og som har berøring med mange af de 5–6000 mennesker, der bruger kirken hver måned.

FREDAG D. 25. NOVEMBER

BARSINGHAUSEN

Barsinghausen ligger lidt syd-vest for Hannover og er en by på omkring 30000 indbyggere.⁹

Petrus-gemeinde

Denne dag var Sven Quittkat med. Han havde nemlig ikke tidligere besøgt denne kirke, og derfor også gerne ville se et sted, som han havde hørt en del om.

Vi blev modtaget af kirkens præst: Friedhelm Feldkamp, og blev inviteret inden for i kirkens bibliotek til en samtale sammen med Birgitt Weber-Manthei og A. Wittich, fra Petrus-hof. Der blev fortalt om kirken og området. Kirken er en nyere kirke (indviet i 1990), menigheden er grundlagt i 1971.¹⁰ Den er også siden blevet udvidet med vuggestue.

Petrus-kirken ligger i den nordlige del af Barsinghausen (i det ›forkerte‹ område, her på

⁹Byens officielle hjemmeside: <http://www.barsinghausen.de/internet/> og Wikipedias side: <http://de.wikipedia.org/wiki/Barsinghausen>.

¹⁰<http://www.kirchenkreis-ronnenberg.de/gemeinden/barsinghausen/index/petruskirche.html>. En samling billeder fra og af kirken kan ses her: http://www.wrfischer.de/gallery2/main.php?g2_itemId=1624.

den forkerte side af banen; uden for centrum, arbejderområdet). Og netop forskellen til by-centrum blev fremhævet. Man ville være en anderledes kirke end Marien-Gemeinde i byens centrale del, syd for jernbanen.

Kirkens hjemmeside vidner om et arbejde, der favner bredt, og som også er utraditionelt. På hjemmesiden ¹¹ kan man finde en meget righoldig liste (underpunkt: »Über uns«).

Her (ligesom Paulus-kirken i Burgdorf) er alt med, fra ganske traditionelle tiltag for en kirke, til andre tiltag, der umiddelbart kan virke til at lægge på kanten af, hvad en kirke normalt laver – som fx *Sozialberatung* (»socialrådgivning« – eller vejledning i forhold til det offentlige), *Familienhebamme* (»Jordemoder« – eller fødselsforberedelse og sundhedsrådgivning om det nyfødte barn ¹².)

Sammen med kirken er der »Petrushof«¹³ et botilbud for psykisk syge og et dagstilbud for samme gruppe (både for dem, der bor i botilbudets lejligheder, og for andre fra byen). Lejlighederne ligger på den ene side af kirken og dagstilbudet på den anden. Dvs. at dem, der bor i lejlighederne skal passere kirken (og vuggestuen) for at komme til det terapeutiske dagstilbud, som i øvrigt ligger lige ved siden af indgangen til vuggestuen. Denne placering er ikke tilfældig, for det betyder, at de forskellige grupper møder hinanden i hverdagen. De psykisk syge er ikke gemt væk, men bliver en synlig del af gadebilledet.

Vi sluttede af med at spise med ved spisningen i kirken.

DIAKONISCHES WERK, HANNOVER

Efter hjemkomsten til Hannover var jeg med på DWs kontor og fik nogle flere materialer af Sven Quittkat, og vi talte lidt om, hvad vi havde lært og set i Barsinghausen.

LØRDAG D. 26. NOVEMBER

¹¹www.petrusgemeinde.de.vu/ og <http://www.petrus-familienzentrum.de/>.

¹²Det er værd at huske på, at den sundhedsplejeske-funktion vi har i Danmark har sine rødder i De Samvirkende Menighedsplejers »Børnestationer« – der i øvrigt har hentet inspiration fra »Säuglingsfürsorgestellen« i Berlin (Malmgart, 2002, p. 34-36).

¹³<http://www.petrushof-barsinghausen.de/>

SCHWARMSTEDT

Tafel

Lørdag morgen var der *Tafel* i Schwarmstedt. Jeg var spændt på at opleve det, for det var blevet fremhævet flere gange i løbet af mit ophold. Lørdag aften, da jeg kom tilbage til Hotellet i Hannover, havde jeg oplevelsen af at have været til den største gudstjeneste man kan forestille sig.

Et *Tafel* handler om at uddele madvarer til fattige. Madvarerne er varer fra supermarkeder, som ikke kan sælges fordi sidste salgsdato er overskredet, men før varerne udleveres fra butikken sikrer man sig, at de er så gode, at de kan uddeles. Det er altså ikke fordærvede varer, der udleveres.

For at kunne komme til at modtage madvarer skal man tilhøre gruppen af fattige. Det gør kontant- hjælpsmodtagere og visse pensionister. For at kunne modtage madvarer ved et *Tafel* skal man kunne dokumentere, at man er i gruppen. Der er altså et samarbejde med kommunen.

Tafel-bevægelsen¹⁴ er en landsdækkende bevægelse i Tyskland, der samarbejder med andre om den konkrete uddeling af maden. Nogle steder (som i Schwarmstedt) er det kirken, der står for uddelingen, andre steder er det AWO (Arbeiterwohlfahrt (www.awo.org) – arbejderbevægelsens velfærdsorganisation), Caritas (Den katolske kirkes diakonale arbejde) eller Røde Kors. Bevægelsen er oprettet for at hjælpe fattige familier med helt grundlæggende behov, at skaffe et overskud i hverdagen.

Madvarerne var hentet om fredagen i Walsrode (Schwarmstedt er med i *Kirchenkreis Walsrode*). Der åbnes kl. 10, og vi begyndte inden

med at gøre klar til uddelingen ved at stille maden frem, og dele brød op i passende portioner.

Da alt var klart blev modtagerne lukket ind i grupper, så de kunne fylde deres poser. For at komme ind betaler hver familie 1€. Først kommer alle igen-

¹⁴www.tafel.de.

nem 1 gang, og er der mere tilbage, så kommer de, der vil igennem en gang mere. Det vil sige, at der første gang er begrænsninger på, hvor meget man må fylde i sine poser, således at alle får mulighed for at få.

Som allerede nævnt, så var det en stor oplevelse at være med til *Tafel*. Jeg stod for uddelingen ved et af bordene, og det gav et møde med mange mennesker, og det gav et indblik i en virkelighed, som mange af os ikke kender. At leve med fattigdom handler på den ene side meget konkret om, at kunne få råd til den nødvendige mad og hygiejne-artikler. På den anden side handler det også lige så meget om fraværet af livsværdi og selvværd. Har du ikke et arbejde, så har du heller ikke kolleger, der venter på dig om morgnen og spørger interesseret til dig og dit liv. Har du ikke et arbejde, må man kæmpe med oplevelsen af ikke at være noget – man får spørgsmålet »Nå, hvad laver du så?« og må svare: »Øh, jeg laver ikke noget.« Og alt for ofte, så oplever vi en snæver sammenhæng mellem det vi laver og det vi er.

Efter *Tafel* var jeg hjemme hos familien Seidel (Gisela Seidel er med i kirkens diakoni-udvalg). Jeg var inviteret til middag, og fik mulighed for at tale med dem, om Tyskland og særligt de dårligst stillede situation.

WALSRODE

25 års jubilæum for Diakonisches Werk i Kirchenkreis Walsrode

Efter middag kørte jeg med Gisela Seidel og to andre fra Schwarmstedt til Walsrode for at være med til 25 års jubilæum for Diakonisches Werk i Kirchenkreis Walsrode. Som allerede nævnt (se side 8), er DW som en slags selvstændig virksomhed i EKD, der driver diakonalt arbejde, på mange niveauer, både hjemmepleje og plejehjem, bosteder og særlige tilbud til handicappede, og også styrker og støtter de enkelte kirkers diakonale tjeneste. I 1986 blev DW's arbejde i Kirchenkreis Walsrode formaliseret, for der har også før dette været diakonale tiltag.

For at fejre de 25 års arbejde i kirkekredsen var der så denne eftermiddag en festsamling i kirken i Walsrode. Her var inviteret personer fra alle de medvirkende menigheder, vi var omkring 150 med til jubilæet. Der blev selvfølgelig set tilbage. Men nok så vigtigt var det også at præsentere det arbejde man nu gjorde, og de ansvarlige for de forskellige områder fortalte kort om deres område.¹⁵

Det arbejde, der blev præsenteret var rådgivningsarbejdet, altså det, som kræver lidt mere (og eventuelt fag-personer) end hvad der er muligt at tilby-

¹⁵Se mere på hjemmesiden for Kirchenkreis Walsrode om de forskellige tilbud: http://kirchenkreis-walsrode.de/index.php?option=com_content&view=article&id=1011:25-jahre-diakonie-walsrode&catid=334:25-jaehriges-jubilaeum&Itemid=423.

de i sognemenighederne. Her blev præsenteret forskellige rådgivningstilbud, både for kontakten med det offentlige og for indvandrere (og særligt for unge indvandrere).

Et af de emner, der fyldte meget var gældsrådgivning.¹⁶ Mennesker, der af én eller anden grund er blevet fanget i en gældsforhold, får hjælp af DWs rådgivning til at få afviklet gælden. Man får med DWs rådgivere lavet en aftale med banken (eller hvem kreditorerne nu er) om at få lavet en realistisk ordning, så de ikke vil være bundet af en uoverkommelig gæld resten af livet, men får mulighed for at komme videre med livet. Det handler ikke kun om, at de selv skal have et godt liv, men også om, at de kan komme til at udfylde en god rolle i samfundet og være med til at skabe værdier i samfundet.

Hospiz-dienst Kirchenkreis Walsrode

Efter selve jubilæumsfejringen i kirken var jeg ovre i sognehuset, hvor der var adventsmarked. Jeg mødte der kirkekredsens mobile Hospice-tjeneste,¹⁷ som er et samarbejde med læger i området om at være til hjælp i livets sidste tid. Mange vil gerne have lov til at tilbringe den sidste tid i kendte omgivelser og sammen med de mennesker, der betyder mest for dem. Tilbudet om en mobil hospice-tjeneste forsøger at opfylde dette ønske.

SØNDAG D. 27. NOVEMBER

ADVENTSGUDSTJENESTE I MARKTKIRCHE

Jeg var til gudstjeneste i Marktkirche, Hannovers Domkirke, 1. søndag i advent. Dels var det her, at Margot Käßmann havde holdt sin juleprædiken i 2009 (som først rigtigt gjorde at jeg fik øje på den tyske kirke) og dels syntes jeg det ville være dejligt at opleve en smuk gudstjeneste i en stor kirke på kirkeårets første dag.

Og det var en flot gudstjeneste med kor og strygere og flot orgel-musik. Det var spændende at opleve en gudstjeneste i et andet land og bemærke sig forskellene. Nadveren adskilte sig mest fra det vi kender i dansk tradition. Der er ikke noget knæfald i tyske kirker, man står op, og i hvertfald i Marktkirche brugte man fælleskalk til vinen. Hvert nadverhold afsluttedes med at man tog hinanden i hånden og således dannede en sluttet kreds, mens præsten sagde et skriftord og sendte os bort.

¹⁶Lignende tilbud har jeg hørt om fra Guilford i England, og fra den finske kirke.

¹⁷<http://www.hospiz-walsrode.de/>.

Efter gudstjenesten blev udstillingen af mange julekrybber åbnet. Rundt langs kanten i kirken var der udstillet mere end 20 forskellige julekrybber, den største var mere end 5 meter bred og de mindste måske under 20 cm.

Det var en dejlig gudstjeneste at være med til, den var smuk og flot, alligevel står den også lidt som et antiklimaks på turen. *Tafel* i Schwarmstedt står for mig som den nok største gudstjeneste.

Efter gudstjenesten afleverede jeg bilen og tog toget til Hamburg.

MANDAG D. 28. NOVEMBER

HAMBURG

Das Rauhe Haus

Jeg havde aftalt et besøg på Das Rauhe Haus¹⁸ i Hamburg. Stedet, som er oprettet af Johan Hinrich Wichern (i 1833), er den moderne diakonis »fødested.« I 1848 fremlagde Wichern tankerne for det tyske Indre Mission.¹⁹ Megen tænkning om diakoni tager i dag sit udgangspunkt i det arbejde, der blev gjort dengang.

Målet med at se stedet var for mig dels at opleve det historiske sted og fornemme stedets ånd og dels at få et endnu større indblik i diakonien i EKD. Da stedet i sin tid blev oprettet var det ude på landet, og her var en mulighed for fattige børn fra storbyen Hamburg at opleve landligt liv og tid og nærhed fra voksne. Da stedet blev lavet lagde Wichern vægt på, at der ikke skulle være hegn omkring stedet for netop at vise denne åbenhed og frihed, som modsætning til storbyens situation. I dag er stedet indhegnet, og det ligger ikke længere på landet, men i den østlige del af byen, dog kun 4 stop fra hovedbane-gården med S- banen.

¹⁸<http://www.rauheshaus.de/>.

¹⁹<http://www.diakonie.de/geschichte-1318.htm>.

Jeg fik en rundvisning, hvor jeg så de forskellige bygninger, både deres historiske oprindelse og deres nuværende funktion. På området er der plejehjem (»Haus Weinberg«), Wichern-skolen fungerer som grundskole for bydelen og som gymnasium, en højskole²⁰ tilbyder uddannelse i social-arbejde og diakoni. Der er også en fag-skole der uddanner plejere til plejehjem. Der er på stiftelsens område flere huse for handicappede samt flere bygninger til administration.

Arbejdet fra Das Rauhe Haus foregår fra mange adresser i Hamburg, hvor man har bosteder og dagstilbud til psykisk syge.

(og et kort over alle de adresser i Hamburg, hvor man har arbejde fra Das Rauhe Haus).

Vi talte om den udvikling, der var sket siden Wichern, og hvordan de tanker Johan Hinrich Wichern havde var revolutionerende dengang, men at man også havde udviklet sig siden da. Wichern så det diakonale arbejde som et forkyndende arbejde. Han mente, at man gennem dette arbejde kunne forbedre børnene og ændre deres verden (og udtrykte vel dermed blot den tids positivistiske verdenssyn). I dag ser man mere på opgaven med at afhjælpe den nød man møder og man er mindre optaget af om det er livsforandrende. (Om det er en ændring i det diakonale eller teologiske grundsyn eller om det i virkeligheden svarer til udviklingen i samfundet generelt kan nok være svært at afgøre.)

ADVENTSKRANSEN

Besøget blev sluttet af i »Das alte Rauhe Haus« – det gamle stråtækte hus, hvor arbejdet begyndte. Dvs. det oprindelige hus er brændt, men man har bygget et nyt i samme stil

På bordet i det store rum var der en adventskrans. Traditionen med adventskransen, som vi kender den går tilbage til Johan Hinrich Wichern. Ikke kun med fire lys for de fire adventsøndag, men med små lys mellem de store hvide lys, så man kan tænde et nyt lys hver dag frem til jul fra 1. søndag i advent. På Wichern-skolen holder man hver dag i juletiden en morgenandagt med lystænding.

Adventskransen er således også et pædagogisk instrument til at anskueliggøre tiden op til jul og samtidig give mulighed for at tale med børnene om forventningen op til jul.

²⁰<http://www.ev-hochschule-hh.de/>.

OPSAMLING PÅ TUREN

Turen til Hannover og Hamburg har været meget spændende og givende. Man kan læse sig til rigtig meget gennem litteratur, og der stilles rigtig meget til rådighed på nettet, så selv foldere og korte brochurer kan læses. Årsberetningerne både for DW og for Das Rauhe Haus er tilgængelige, men at være der og tale med de mennesker, som står i arbejdet, og få mulighed for at forstå den virkelighed de arbejder i bedre er afgørende for forståelsen.

Jeg havde set meget på diverse hjemmesider og læst om projekterne inden jeg tog afsted. Men sammenhængen bliver først rigtig tydelig når man er på stedet.

Selvfølgelig er det jeg har set nogle af de gode projekter, som også fungerer som forbilleder i EKD. Det er altså ikke alle kirker i EKD, der rammer dette niveau for diakoni, som jeg har set. Diakonien vil altid være en udfordring at fastholde, for enhver er jo sig selv nærmest.

Tanken inden turen var, at jeg ville se, om det var muligt at lære noget i Tyskland, som vi ville kunne bruge i Danmark. Og som vi skal se i det følgende, så vil jeg gerne pege på nogle konkrete ideer jeg har taget med hjem.

Konkrete projekter fra Tyskland til Danmark?

På den ene side kan man sige, at der jo ikke er noget af det, jeg har trukket frem fra Tyskland, som ikke kan findes tilsvarende i Danmark. Skalaen i Tyskland er måske lidt større, men landet er jo også større.

På den anden side mener jeg ikke den indvending holder. Som vi vil se i kapitlet om »Samfundsdiakoni,« så er der en helt anden tankegang bag den diakoni, som jeg har oplevet, og den gør måske i virkeligheden den afgørende forskel.

Der skal peges på nogle forskellige projekter, som vi sagtens kunne tage op og »kopiere« de rigtige steder – hvor forholdene er til det. Det er projekter i forskellig størrelse, nogle kræver en del investering, andre kan laves uden investering.

Fire projekter skal nævnes, hvor det sidste dækker over flere forskellige områder.

Naboskabsbutik Meget af det, jeg fik beskrevet i naboskabsbutikken i Hildesheim, kunne også foregå i kirkens sognehus.¹ Det at flytte kirkens arbejde ud i byen (evt. i samarbejde med en anden kirke) gør kirken nærværende på en helt konkret måde. En butik i et område kan være med til at forandre et område.

Lektiehjælp At bruge kirkens rum og frivillige til lektiehjælp er sikkert ikke ukendt i Danmark, det er et forholdsvis enkelt tilbud at sætte igang, det kræver blot en god kontakt til skolen og nogle frivillige, som kan og vil engagere sig i børn. Lektiehjælp bør først og fremmest rækkes til børn, med særligt behov. Det kunne fx være børn med anden etnisk baggrund end dansk, hvor forældre kun har ringe mulighed for at hjælpe deres børn med at lære dansk.

Skolecafé Børn og unge er udsat for stort pres, de skal tage ansvar for egen læring, begge forældre er normalt udearbejdende, mange lever med den realitet, at far og mor ikke bor sammen. En skolecafé² kan være en hjælp for disse børn til at få et sted, hvor de kan møde nogle voksne, som har

¹Meget af det arbejde jeg har set i Burgdorf og i Barsinghausen svarer til det, der gøres i Naboskabsbutikken i Hildesheim. Bygningernes form og placering i forhold til livet i byen har betydning.

²I en tid, hvor placeringen af konfirmationsundervisningen diskuteres meget, vil det nok for nogle være kontroversielt, hvis der laves en aftale mellem en skole og den lokale kirke om at kirken skulle lave en café på skolen. Men eksemplet fra Schwarmstedt understreger for mig, at den kan lade sig gøre, netop fordi der også i Tyskland ofte lægges vægt på adskillelse mellem stat og kirke, og at man som borger har krav på ikke at få religiøs påvirkning.

tid til at lytte til dem, og som kan give dem gode råd. Det er vigtigt, at kirken er tydelig over for skolen og for de frivillige om, at caféen ikke ses som en missionsstation på skolen, men er et diakonalt hjælpe-tilbud til skolens elever.

Rådgivning At tilbyde rådgivning i forhold til det offentlige og fx også omkring økonomi kan virke fjernt for kirkens kerneopgave, men jeg peger gerne på det alligevel, for netop her kan kirken spille en vigtig rolle for mange mennesker. Kirken kan blive det sted, hvor man henter hjælp, når man har problemer, fordi man oplever, at kirken er der, som en nærværende og menneskelig faktor, i en virkelighed, hvor selv borgerservice bliver mere og mere upersonlig.

Jeg fik en del skrifteligt materiale på min tur i Hannover, og det har jeg ikke nævnt i min gennemgang af turen. Noget af det vil jeg nævne i det følgende, hvor jeg går lidt dybere ned i de fire ovennævnte projekter.

NABOSKABSBUK

Nachbarschaftslade i Hildesheim fik jeg ikke noget materiale udleveret om. Jeg blev vist en del af de plakater, der var fremstillet til nogle af deres aktiviteter. De er lavet – uden beregning – af en lokal grafiker, der gerne på denne måde ville støtte *Nachbarschaftslade*.

Til gengæld er åbningen af butikken beskrevet på nettet fra flere sider. Både med kirkens egen pressemeddelelser og i avisen efterfølgende.

KIRKENS PRESSEMEDDELELSE

Kirkens pressemeddelelse³ har overskriften »Für ein besseres Miteinander.« Man vil fremme det almindelige sammenhold mellem mennesker i området. »Früher hat jeder im Haus auf den anderen geachtet. Heute sagen wir, wenn's hoch kommt, gerade noch guten Tag.« Sådan beskrev præsten Reinhard Kiparski fra Hildesheim virkeligheden, som er genkendelig overalt i vores tid. Men man har taget konsekvensen af det og forsøger aktivt at ændre på den virkelighed. I stedet for at drømme sig tilbage til en tid, hvor alting var bedre, så har den lutherske kirke i samarbejde med den katolske lavet »Zeitreich« i den nordlige del af Hildesheim.

Der er en daglig leder af stedet, men det er ikke alt.

Unter anderem denkt Reinhard Kiparski von den evangelischen Kirchengemeinden Martin Luther und St. Thomas daran, selbst

³<http://www.ev-kirche-hildesheim-sarstedt.de/details.php?id=382>.

mit ›Pastorensprechstunden‹ in den Laden einzuziehen. *Denn das sei die wichtigste Idee des Nachbarschaftsladen*, so Kiparski: *näher an die Menschen heranzurücken – und damit die Bewohner der Nordstadt mehr zusammenzubringen.* (mine fremhævninger)

Projektet er drevet af de to lutherske menigheder og den katolske menighed og af Caritas-forbundet i Hildesheim og Diakonisches Werk, Hildesheim. At det er økumenisk er både vigtigt og nærmest selvsagt:

Dass ›zeitreich‹ ein ökumenisches Projekt ist, liegt für Pastor Kiparski auf der Hand, »weil die Menschen nicht mehr nach Konfessionen unterscheiden. Die Frage lautet einfach: Wo ist Kirche, die etwas tut.« Und »etwas tun« bedeute: »Wir müssen aus unseren ›Burgen‹ heraus zu den Menschen im Stadtteil.«

Så langt kirkens pressemeddelelse.

BÜNDNIS 90 / DIE GRÜNEN

Projektet har fået stor bevågenhed også fra ikke-kirkelig side. Partiet ›De grønne‹ skriver her⁴ efterfølgende om åbningen af *Nachbarschaftslade* i positive vendinger:

Mit zahlreichen Gästen feierte die Nordstadt den neuen Anlaufpunkt im früheren Bäckerladen am Sachsenring 54. Hier werden ab sofort die Nachbarschaftshilfe ›zeitreich‹, das Jugendprojekt ›Stärken vor Ort‹, die Integrationsleitstelle, die Arbeitsvermittlung für Frauen und der Job-Klub Sprechzeiten anbieten.

Superintendenten Helmut Aßmann bliver citeret for at sige: »Wer sich in der Nachbarschaftshilfe engagiere, der könne im eigenen überschaubaren Bereich etwas bewirken.« Det frivillige engagement fremhæves. Hver eneste af os kan gøre noget, også selv om det måske blot er lidt, så er det med til at skabe noget positivt i området.

Næsten med henvisning til den første menighed i Jerusalem⁵ siges om det frivillige arbejde i *Nachbarschaftslade*: »Jeder bringt ein, was er kann und gern tut.«

KIRCHE FINDET STADT

På hjemmesiden »Kirche findet Stadt« er *Nachbarschaftslade* også beskrevet.⁶ Bemærk den lydæssige dobbeltydighed i titlen. Ordret betyder ›Kirche fin-

⁴http://www.gruene-hildesheim.de/pressespiegel/2010/presse-2010-single/article/nachbarn_in_der_nordstadt/.

⁵ApG 2,44-47.

⁶<http://kirche-findet-stadt.de/index.php/referenzplattform/referenzstandorte/region-nord/107-hildesheim-nordstadt>.

det Stadt« at kirken finder byen, men samtidig klinger verbet »stattfinden« med, der betyder »finde sted,« så titlen også postulerer en aktiv kirke.⁷

Her finder man følgende om den nordlige del af Hildesheim:

Im Hildesheimer Norden sind die Stadtteile Drispennstedt, Fahrenheit und Nordstadt stadtpolitisch als soziale Brennpunkte benannt. Der Anteil ausländischer Mitbürger/innen an der Bevölkerung ist mit 18,2 % (Nordstadt) und 14,6 % (Drispenstedt) gegenüber 7,87 % in ganz Hildesheim signifikant hoch. Hinzu kommt ein ebenfalls hoher Anteil an Aussiedlerfamilien.

Her er altså en strukturel virkelighed, hvor man har forholdsvis mange udenlandske medborgere (»Aussiedlerfamilien« regnes ikke som indvandrere, det er borgere der kommer fra tidligere tyske område i det østlige Europa⁸). De har vanskeligere ved at finde arbejde og deres børn har sværere ved at klare sig i skolen, fordi de ikke kan få samme hjælp hjemme med lektier, for tysk er for disse et fremmedsprog.

En diakonalt orienteret naboskabshjælp skaber understøttelse for mennesker med praktiske og sjælesørgeriske behov, for på den måde at imødekomme en isoleringstendens i samfundet. »Ziel einer diakonischen Nachbarschaftshilfe ist die Schaffung von Möglichkeiten der gegenseitigen Hilfe, Begegnung und Betätigung für die Menschen.«

Naboskabsbutikken gavner flere forskellige grupper: »Kreativgruppen, selvst organiserte Nachbarschaftsinitiativen, interreligiøse Begegnungen, Gemeindeguppen, generationsübergreifende Schulprojekte etc.«

Man beskriver at perspektivet for projektet er at opbygge et udviklingspartnerskab, der har som mål at styrke det sociale arbejde i bydelen, at støtte familier med begrænsede muligheder, og at fremme integrationen for mennesker med migrationsbaggrund. Derudover vil man styrke den interkulturelle og interreligiøse udveksling.

»Der Nachbarschaftsladen soll zu einem Netzwerkknotenpunkt für den Stadtteil werden und sich im Quartiersalltag als Veranstaltungsraum für verschiedene Aktivitäten etablieren.«

HILDESHEIMS OFFICIELLE HJEMMESIDE

Går man ind på den officielle hjemmeside for Hildesheim,⁹ og søger på *Nachbarschaftslade* får man flere resultater frem, der også siger noget om stedets

⁷Se i øvrigt forsiden for hjemmesiden: <http://kirche-findet-stadt.de/> »Kirche als zivilgesellschaftlicher Akteur in sozial-kulturellen und sozial-ökologischen Netzwerken der Stadtentwicklung«.

⁸<http://de.wikipedia.org/wiki/Spätaussiedler>.

⁹www.hildesheim.de.

betydning for byen – set fra kommunens side.

Der er billeder¹⁰ Fra selve åbningen af butikken, borgmesterens udtalelse¹¹ om *Nachbarschaftslade* i forbindelse med åbningen:

Oberbürgermeister Kurt Machens sieht in der neuen für alle Bürgerinnen und Bürger offenen Kontaktstelle einen großen Gewinn für die Stadt: »Ich hoffe, dass sich auch die anderen Stadtteile an diesem Nachbarschaftsladen ein Beispiel nehmen. Hier zählt die Gleichbehandlung aller Menschen. Wechselseitigkeiten sind wichtig für das Stadtleben denn sie machen die Stadtkultur aus.«

Zudem lobte Machens die ökumenische Zusammenarbeit der Kirchen und aller Beteiligten.

Nachbarschaftslade bliver også brugt som en del af kommunens indsats med integration, særligt i forhold til at få kvinderne ind på arbejdsmarkedet. Det sker i projektet »STÄRKEN vor Ort,« hvor kommunens immigrations-ekspert har træffetid i butikken.¹²

Denne omtale af kommunens brug af stedet har jeg lavet for at vise det samarbejde, der kan finde sted mellem kirke og myndigheder, hvor begge kan have interesse i det, og som samtidig betyder en styrkelse af indsatsen.

LEKTIEHJÆLP

I Paulus-Gemeinde i Burgdorf tilbyder man lektiehjælp. Det er et af de projekter, der blev støttet af projektet »Diakonische Gemeinde.« Det er beskrevet i projektets dokumentation. (Fricke og Siggelkow, 2007, p. 39) Lektie-hjælpen knyttes sammen med tilbud om spisning til børn tre dage om ugen, tirsdag til torsdag. Dette sker to af dagene i samarbejde med den lokale husholdnings-skole, og den sidste dag laves maden i kirkens køkken af frivillige.

Der er plads til 16 børn ved spisningen og 25 børn til lektiehjælpen. Tilbudet retter sig mod børn, der ikke har den fornødne hjælp hjemme til lektielæsningen. Børnene understøttes i at komme til at hjælpe hinanden og til at lære af hinanden.

Man har faste grupper og der er mødepligt til tilbudet. Denne disciplin er en del af den pædagogiske tankegang: »Feste Gruppen und eine verbindliche

¹⁰<http://www.hildesheim.de/galerie/galerie.php?menuid=1057&topmenu=0&page=1>.

¹¹<http://www.hildesheim.de/magazin/artikel.php?artikel=2859&type=2&menuid=2&topmenu=2>.

¹²<http://www.hildesheim.de/magazin/artikel.php?artikel=4330&type=2&menuid=2&topmenu=2> og <http://www.hildesheim.de/staticsite/staticsite.php?menuid=291&topmenu=3>.

Teilnahme sind wichtiger Bestandteil der Arbeit, damit die Kinder Zuverlässigkeit lernen« (Fricke og Siggelkow, 2007, p. 39).

Endelig beskrives det samme sted, at man også sørger for supervision og uddannelse af de frivillige i projektet.

Ved mit besøg fik jeg en folder¹³ med titlen »Die Gemeinwesenarbeit – Kindermittagstisch und Hausaufgabenbetreuung für Grundschüler« hvori lektiehjælpstilbudet beskrives. Det er den folder man finder i kirken, eller som præsten eller socialmedarbejderen eller frivillige ved kirken vil give til relevante personer.

Tiltaget med lektiehjælp er også beskrevet i hæftet »Gemeinsam Gewinnen – Gut auskommen mit dem Einkommen« (Fricke, Krause m.fl., 2010). Hæftet er en analyse af nogle af projektet af samme navn.

Das Projekt ›Gemeinsam gewinnen – Gut auskommen mit dem Einkommen‹ wird seit 2006 vom Bereich der ›Offenen Sozialen Arbeit‹ innerhalb des Diakonischen Werkes der Evangelisch-lutherischen Landeskirche Hannovers e.V. verantwortet (Fricke, Krause m.fl., 2010, p. 5).

Projektet blev gennemført tre steder, blandt dem altså også Paulus-kirken i Burgdorf.

Ziel des Projektes in Burgdorf ist es, Familien und Alleinerziehende in ihren alltäglichen Aufgaben zu unterstützen, ihre Erziehungskompetenz zu stärken und ihre Teilhabe am gesellschaftlichen Leben zu fördern. In von Arbeitslosigkeit und Armut betroffenen Familien und bei dem großen Kreis überforderter Eltern ist die Gefahr von Gewalt und Missbrauch an Kindern außerordentlich hoch. Im Gegenzug dazu besteht bei diesem Personenkreis häufig eine große Schwellenangst, bestehende Angebote von Beratungsstellen anzunehmen (Fricke, Krause m.fl., 2010, p. 11).

Lektiehjælpen er en del af dette projekt. Personer i udsatte forhold vil ofte have vanskeligt ved at opsøge hjælp, derfor må kirken opsøge dem.

Besonders geschulte ehrenamtliche Mitarbeiter und Mitarbeiterinnen sollen die Familien in ihrem häuslichen Umfeld aufsuchen. Dadurch können auch eher zurückgezogen lebende Familien und Alleinerziehende erreicht werden (ibid., p. 12).

Denne side er vigtig at lægge mærke til. Lektiehjælpen har altså et større mål. Den skal ikke kun gøre kirken mere kendt i området, men man ønsker at nå nogle familier, som ellers ikke ville få hjælp, og som kunne få endnu større problemer.

¹³Folderen er desværre ikke tilgængelig på nettet, derfor er den vedlagt som bilag til denne rapport, se side 61.

SKOLECAFÉ

At lave et tilbud, der gør det muligt at have mere kontakt med børn end kirskens minikonfirmandtilbud og konfirmandundervisning, må jo være noget af en drøm. Skolecaféen (*Café Oasis*) i Schwarmstedt opfylder den drøm, så vidt jeg kan se. Sven Quittkat, der planlagde min studietur, var tidligere præst i Schwarmstedt. Quittkat (2008) beskriver ideen og processen med projektet der, og giver også vejledning til, hvordan sådan et projekt kan realiseres andre steder.

Oplevelsen var, at man kunne få mange gode samtaler med unge, når man bare havde tid, til at standse op og lytte til dem, og på den baggrund opstod ideen med:

eine niederschwellige seelsorgerliche Möglichkeit für Jugendliche einzurichten. Seelsorgerlich deshalb, weil an Betreuungs- und Freizeitangeboten kein Mangel herrscht. Und niederschwellig, weil organisierte Beratung mannigfach vorhanden ist, auch im ländlichen Bereich (Quittkat, 2008, p. 1).

Et lettilgængeligt sjælesørgerisk tilbud for unge – sådan kan skolecaféen beskrives. Umiddelbart kan man nok synes at en sådan idé vanskeligt kan virkeliggøres i Danmark. Interessant nok er ideen om en skolecafé netop opstået i kølvandet på samtalerne om konfirmationsundervisningens placering.

Da die Schule [...] seit vier Jahren ihren Ganztagsbereich ausbaut, führten wir seit 2004 auch Gespräche über die Stellung des Konfirmandenunterrichtes im Ganzttag. Im Rahmen dieser Gespräche wurde auch die Frage nach einem weiteren kirchlichen Engagement im Ganztagsbereich gestellt (ibid.).

I teksten beskrives hvilke ressourcer man havde til rådighed (et ungdomsteam fra Operation Mission (OM)) og et par unge fra sognet, der tidligere havde været med i OM, en frivillig, der havde fået en sjælesorgsuddannelse. En socialpædagogstilling i kirkekredsen var blevet skåret ned til 75% så der var mulighed for at lægge nogle timer ind dér. Disse ressourcer var med i samtalerne sammen med skolen om denne idé. Man enedes hurtigt med skolen om hvordan det kunne omsættes i praksis.

Det var en udfordring at finde den rette placering for caféen på skolen. Først så man på et aflukket rum, med bestemte åbningstider, men det var på grund af pladsmangel ikke muligt, og det endte med en placering i aulaen, hvor man fik indrettet sig med et let aflukket område, med siddepladser, der også kunne bruges, når caféen var lukket. Fordelen var, at dørtærsklen blev lav.

Caféen er en oase – der af navnet »Café Oasis« – og benyttes af op mod 100 elever dagligt, og af og til kommer også en lærer forbi og får en kop te.

Det, der har muliggjort projektet er samarbejde. Kirken har gjort sig til gæst på skolen, ikke fået et eget rum, men er en del af aulaen. Det er skolen, der bestemmer tider og regler. Skolen støtter projektet, også økonomisk, stiller rammer til rådighed og har sørget for adgang til strøm og vand. Skolebestyrelsen understøttede ideen fra starten. Lærerstaben har set, at caféen har en positiv indvirkning på eleverne. Projektet er et joint-venture projekt med OM (og dermed afgiver kirken noget indflydelse). Endelig modtager man økonomisk støtte fra andre (et par banker og fra Rotary-klubben), og dermed giver man også indflydelse til andre.

Erfaringerne er mange. Man havde først tænkt sig medarbejdere enten som sjælesørgere eller som café- medarbejdere, men erfaringen er, at for de unge eksisterer en sådan opdeling ikke. Café-medarbejderen bruges som sjælesørger, og sjælesørgeren skal også være bag disken.

Nogle bruger caféen på bestemte tider, alt efter hvordan det passer med deres skema og med hjemmearbejde. Men andre kommer der, så snart caféen er åben – måske fordi de ingen venner har, eller som ikke ved hvor de skal gå hen, for der er måske ikke nogen hjemme, der venter på dem.

Das sind die, für die wir als Kirche da sind, immer schon da waren. Denn wer nimmt sich sonst für sie Zeit? Wir sehen also nach etwa einem Jahr: Oasis ist nötig, weil die zu uns kommen, die ein Wahrnehmen und Ansprache nötig haben (ibid., p. 3).

Til sidst i teksten kommer Sven Quittkat ind på muligheden for at andre kan gøre noget lignende. Fire faktorer var vigtige for at Café Oasis kunne blive virkelighed:

1. Das Suchen der Schule nach Partnern für den Ganztagsbereich,
2. eine grundsätzliche Offenheit der Schulleitung Kirche gegenüber,
3. mögliche kompetente Mitarbeitende zur richtigen Zeit,
4. unsere eigene Bereitschaft, neue Wege in der Jugendarbeit zu beschreiben.

Derfor kan projektet heller ikke bare lige overtages af andre. Og man skal være opmærksom på, at det kræver meget arbejde, både at oprette en café og vedligeholde den.

Quittkat nævner til sidst 4 forhold, der er vigtige at huske på:

Kirche erreicht Lehrer, Schüler, Eltern.

Kirche beheimatet sich in einem Raum, der viele Menschen und Familien viel direkter beschäftigt als die kircheneigenen Räume.

Kirche verbringt Zeit mit Jugendlichen dort, wo diese immer mehr Zeit ihres Tages verbringen: an der Schule. Besonders im Hinblick auf die zunehmenden Ganztagschulen wird sich die Freizeit der Jugendlichen immer weiter einschränken. Immer mehr Hobbies und Freizeitbeschäftigungen

werden über die Schule laufen. Kirche ist klug, sich auch dort zu positionieren, wo die Jugendlichen sind.

Kirche wird anders wahrgenommen, wenn sie in die Schulräume geht. Man kann sagen: Sie ist ja nur noch ein Anbieter unter vielen anderen (Ganztags-)Anbietern. Aber man kann auch sagen: Sie ist ein Anbieter, und kein Verweigerer. Und: Kirche hat etwas anzubieten, was andere nicht anbieten können.

Kirche hat unschlagbare Kompetenzen: im seelsorgerlichen Gespräch, in der ethischen Ausrichtung, in der Verbindung von ehrenamtlichen und hauptamtlichen Mitarbeitenden.

RÅDGIVNING

Både Paulus-kirken i Burgdorf og Petrus-kirken¹⁴ i Barsinghausen har mange rådgivningstilbud, og man kalder sig også for »Familie-centrum« for at understrege hvilke type tilbud man står med.

Her skal først beskrives de tilbud man har i Tyskland og den vægt, der lægges på det. Dernæst skal det overvejes hvilke spørgsmål der rejser sig, hvis man vil overføre en lignende praksis til danske forhold.

RÅDGIVNINGSTILBUD I EKD

Noget af det første jeg blev præsenteret for¹⁵ var det lille hæfte med titlen »Unverzichtbar« (Lietz, 2011). Der præsenterer DW hvad man finder uopgiveligt for kirken, når der skal spares. Og det uopgivelige er kirkens rådgivningstilbud.

Man lægger ud med i 13 punkter (Lietz, 2011, p. 5) at sige om rådgivning:

1. nimmt Menschen in schwierigen Lebenslagen wahr
2. ist persönlich und individuell
3. nimmt sich Zeit für die Anliegen des Einzelnen
4. unterstützt, ohne zu bevormunden
5. analysiert die Situation
6. sucht nach Lösungen für die Anliegen des Ratsuchenden
7. schafft gemeinsam mit dem Ratsuchenden Orientierung
8. öffnet Zukunftsperspektiven
9. ist fachlich, spezialisiert und professionell

¹⁴Kirken har 3 hjemmesider, der viser forskellige sider af arbejdet: <http://www.petrusgemeinde.de.vu/>, <http://www.petrus-familienzentrum.de/> og http://www.petrushof-barsinghausen.de/inhalt/be_aktuelles (sidstnævnte dækker botilbud og dags- psykitrisk-terapitilbud).

¹⁵Som allerede nævnt skete det på mødet med Dr. Christoff Künkel, se side 8.

- 10. ist Teil eines Netzwerks von weiterführenden Hilfsangeboten
- 11. ist ohne bürokratische und finanzielle Hürden jedem zugänglich
- 12. ist grundsätzlich vertraulich und verschwiegen
- 13. ist Ausdruck des christlichen Selbstverständnisses, Menschen in Krisen und Nöten beizustehen und zu einem selbst bestimmten Leben zu verhelfen

Rådgivningen bestemmes her som noget meget dybt og grundlæggende, som kirken tilbyder mennesker. Kirken er nær, der hvor livet er svært, kirken ser det enkelte menneske og tager sig tid til det. Man analyserer og understøtter den, der søger råd og er med til at skabe fremtidsmuligheder. Særligt sidste punkt er værd at fremhæve her: *Rådgivning er udtryk for den kristne selvforståelse, at stå sammen med mennesker i krise og nød og hjælpe dem med at få det liv de ønsker.*

Øg derfor er kirkens rådgivningstilbud uopgivelige.

Ehe-, Lebens-, Familien- und Erziehungsberatung. Rådgivningen på familieområdet gælder hjælp til ægteskabet, hjælp til at være familie og til børneopdragelsen. »Unser Ziel als Beratungsstelle ist es, Einzelne und Paare bei der Bewältigung krisenhafter Situationen oder Lebensphasen zu unterstützen« (Lietz, 2011, p. 6).

Man giver hjælp til forholdet og til kommunikationen.

Kirchenkreissozialarbeit. »Die Kirchenkreise« svarer i nogen grad til vores provstier, og her handler det altså om socialarbejde inden for denne mere lokale størrelse (men dog større end sogneplan). Socialarbejde retter sig mod de dårligst stillede. I fakta-boksen siges der: »Rund 11.5 Millionen Menschen in Deutschland sind von Armut bedroht oder betroffen. Bei immer mehr Menschen reicht wegen der Entwicklungen im Niedriglohnbereich das Einkommen nicht mehr aus« (Lietz, 2011, p. 9).

Selv om Tyskland er en socialstat, og jo som sådan burde sørge for, at der ikke var mennesker, der skulle leve i fattigdom, så er virkeligheden, at en ganske betragtelig del lever i fattigdom. Kirken tilbyder økonomisk- og livsrådgivning for denne gruppe mennesker. Økonomiske problemer (eller økonomisk trang kår) kan let føre andre problemer med sig.

Ofte hører økonomiske problemer sammen med lav indkomst, enten fordi man har et absolut lavtlønsarbejde eller fordi man er på kontanthjælp, og det har ofte en sammenhæng med uddannelsesniveau. Hvis man har vanskeligt ved at læse og skrive kan det også være en udfordring at klare kommunikationen med fx det offentlige eller med pengeinstitutter.

Rådgivningen som tilbydes i kirkens regi handler om at lede ind på en god vej. I folderen skrives der: »Wir sind so etwas wie ein Hausarzt für Lebens-

und Verwaltungsfragen, eine erste Anlaufstelle für Ratsuchende« (Lietz, 2011, p. 8). Hjælpen består i information om rettigheder og muligheder, og mange gange er det blot et spørgsmål om at lytte.

Tafel-arbejdet hører ikke ind under rådgivningsdelen, men den fattigdom, der nødvendiggør maduddeling, er jo den samme, som også spiller ind i forhold til meget af kirkens rådgivningsarbejde. Både rådgivningsarbejdet og uddelingen af mad hører til i den diakonale *udrykningsdel*, hvor man lindrer (evt. afhjælper) konkret nød, eller hindrer større nød. I *Tafel*-arbejdet er man bevidst om, at indsatsen også er politisk. Man er bevidst om, at uddelingen af mad også er en protest med fattigdommen i Tyskland. Arbejdet er beskrevet i rapporten »Es sollte überhaupt kein Armer unter Euch sein« (Ocana m.fl., 2010). »Der sozialstaat muss der Garant dafür sein, dass Armut strukturell und nachhaltig aus der Gesellschaft verbannt wird. Diesen armutsfreien Zustand hat die Sozialpolitik noch nicht verwirklicht« (Op. cit., p. 5). *Tafel*-arbejdet skal ikke nærmere behandles her.

Migrationsberatung. At integrere mennesker i samfundet, der kommer med en anden baggrund, er afgørende for at disse mennesker vil kunne fungere, og for at samfundet kan hænge sammen. Udfordringen er stor i Tyskland, hvor hver fjerde har en eller anden form for indvandrerbaggrund¹⁶ (Lietz, 2011, p. 11). Kirken tager aktivt del i denne integration. »Das soziale Gefüge ist in den Herkunftsländern der Migranten ein anderes als bei uns. Wir helfen ihnen, sich in unserer Gesellschaft und unserem System zurechtzufinden« (ibid.).

Rådgivningen er hjælp til at navigere i det nye land.

Schuldnerberatung. Gældsrådgivning er et af de områder, der i DW lægges stor vægt på. Det var det emne, der fyldte mest på 25-års jubilæet i Walsrode (se side 20). Finanskrisen har selvfølgelig gjort det endnu mere nødvendigt. Rådgivningen handler ikke kun om at vejlede mennesker i, hvordan man kan få styr på økonomien ved at tilpasse udgifterne til de faktiske indtægter, men også ved at hjælpe med at få lavet aftaler med kreditorer og på den måde skabe en vej ud af en håbløs situation.

Det at sidde fast i håbløs gæld er belastende. Eksempel:

Annette und Peter K. sind seit 18 Jahren verheiratet. Ihren Traum von einem eigenen Heim haben sie sich vor ein paar Jahren erfüllt. Auch das neue Auto haben sie problemlos finanziert. ›Doch dann

¹⁶Det drejer sig både om indvandrere og flygtninge og om »Aussiedler-familien,« som nok kommer med en fremmed kultur-baggrund, men som regnes for tilhørende det tyske folk. Se side 28

brach für uns eine Welt zusammen,« sagt Annette K. Denn Peter wurde arbeitslos und die Raten für das Haus und die anderen Kredite konnten nicht mehr bezahlt werden (Lietz, 2011, p. 13).

Dette er ikke ukendt historie. Udgiftsniveauet sættes efter nogle bestemte forhold, men så sker der ændringer, fx i form af arbejdsløshed. »Ich habe kaum noch geschlafen und sah keinen Sinn mehr im Leben« (ibid.).

I dette eksempel fik de hjælp af kirkens gældsrådgivning og fik lavet en aftale med kreditorerne, så de kunne komme videre med livet.

Schwangern- und Schwangerschaftskonfliktberatung. Eksempel:

Maria ist 28 Jahre alt und schwanger. »Mein Freund will keine Kinder – und ich bin eigentlich auch noch nicht bereit dafür,« sagt sie. Schließlich hat sie noch so viel vor – Karriere, Reisen, ... »Da ist kein Platz für ein Kind.« Eigentlich. Doch tief in ihrem Herzen spürt sie dennoch eine tiefe Sehnsucht nach Familie. »Das Gespräch in der Beratungsstelle hat mir geholfen, mich mit meinen Wünschen und Zielen auseinanderzusetzen,« sagt sie. (Lietz, 2011, p. 15)

Vi hører ikke her, hvad beslutningen endte med. Det vigtige her er at bemærke, at kirken havde et tilbud, der kunne hjælpe parret til at beslutte sig, til at få klarhed over deres muligheder og konsekvenserne af deres valg. I det citerede hæfte står der, at hver fjerde tyske kvinde i løbet af livet får en provokeret abort, men nogle vælger at beholde barnet efter at have modtaget rådgivning i kirkens tilbud.

Straffällighilfe. Hjælp til dømte, så de har en chance for at vende tilbage til et liv uden kriminalitet. For tidligere straffede har kun en chance for et normalt liv, hvis de bliver integreret i samfundet igen. Man skal både overvinde fordomme og frygt, der er behov for forsoning og integration i samfundet igen.

Suchtkrankenhilfe. Alkoholikere og narkomaner har brug for hjælp for at komme ud af deres afhængighed. Afhængighed af alkohol eller stoffer er mest fremtrædende, men tilbudet retter sig mod alle former for afhængighed: Alkohol, stoffer, spil, spiseforstyrrelser og afhængigheder knyttet til internettet. Ofte er afhængighedsproblemer kombineret med psykiske sygdomme.

Wohnungslosenhilfe. Arbejdsløshed eller psykiske sygdomme kan føre til hjemløshed, og vejen tilbage til et »normalt« liv kan være lang. DW tilbyder rådgivning og hjælp til at komme tilbage og blive en del af samfundet igen. »Jeder Mensch hat Hoffnungen und Wünsche. Jeder Mensch hat Rechte und seine eigene Würde. Und jeder Mensch braucht eine Wohnung. Daran arbeiten

wir.« siger Doris Gencer, Sozialpädagogische Leitung, Ambulante Hilfe für Wohnungslose in Hannover (Lietz, 2011, p. 20).

* * *

De ovennævnte eksempler fra det lille hæfte »Unverzichtbar« viser noget af den mangfoldighed, der er i kirkens rådgivningstilbud. Jeg har set forskellige dele af det på min tur, nogle af tilbudene er naturligvis så specialiserede, at de ikke kan laves af enkelte kirker, men kræver større enheder og flere ressourcer for at kunne gennemføres og være rentable.

At tilbyde denne rådgivning er dog en god måde at bruge midler på, for både de enkelte mennesker hjælpes, og i sidste ende hjælpes samfundet også (Lietz, 2011, p. 22).

KIRKELIG RÅDGIVNING I DANMARK?

Kan man forestille sig en tilsvarende kirkelig rådgivning i Danmark? Når nu man fra diakoniens side kalder kirkens rådgivning for uopgivelig, så bør det vel give anledning til overvejelse, om det er noget vi mangler i Danmark. Noget af den rådgivning, der er nævnt her, findes allerede i nogle af de diakonale organisationer. Og det arbejde vil jeg naturligvis ikke underkende.

De tretten punkter om rådgivning (på side 33) bør overvejes. Rådgivning hjælper mennesker, der på en eller anden måde er havnet i en svær situation. Disse mennesker har brug for at nogen vil række dem en hjælpende hånd.

Det er dog ikke kun for at hjælpe mennesker, vi skal overveje det. Det har også betydning for kirkens væsen, hvordan vi forholder os til mennesker i nød, både hvis vi handler eller hvis vi vælger ikke at handle.

Det sidste punkt i den liste er allerede fremhævet. Vi har som kirke en særlig position i samfundet, og kan møde mennesker på en anden måde, end fx kommunale socialrådgivere. Vi kan møde mennesker i krise og i nød og stå dem bi og hjælpe dem på vejen mod et – i deres øjne – godt liv.

INGEN KOGEBOG

Det tyske samfund adskiller sig på mange måder fra det danske, og tysk mentalitet er ikke dansk mentalitet. Alligevel vil jeg fastholde, at vi vil kunne lære rigtig meget (også) praksis fra den tyske kirke og den måde man dér tænker diakoni ind i sin kirkelige virkelighed.

Som vi skal se i det følgende, så er der en særlig diakonal tænkning bag de initiativer jeg har set i Tyskland, men eftersom den diakonale tænkning er vokset ud af praksis, så kan man selvfølgelig også sagtens hente inspiration til en

dansk diakonal praksis fra Tyskland. En praksis, der så kan og skal reflekteres over sideløbende.

Jeg har peget på fire projekter. Alligevel er det ikke en kokebog, med projekter, man kan tage og bruge direkte. Grunden til de må dyrkes fra grunden. Stiftet kan ikke udpege steder, hvor der fx bør laves en skolecafé, det må lokale forhold afgøre. De her nævnte projekter hænger i høj grad på lokale kontakter, som måske endda er opbygget over lang tid. Projekterne her kan ses som inspiration til, hvad der kan gøres. Man kunne måske lave noget tilsvarende, eller man kan lave noget helt andet.

Det vigtige er, at man bruger sin fantasi og ser behov og muligheder. Samtidig er det vigtigt, at stift (stiftsudvalget for diakoni) også er parat til at støtte og hjælpe til med at skaffe en nødvendig økonomi eller finde muligheder for finansiering.

Tafel-arbejdet har jeg ikke nævnt nærmere her, men det kunne godt have et selvstændigt kapitel, både fordi der rækkes hjælp til mennesker på en meget konkret måde, der gøres noget ved det store mad-spild vi har i den vestlige verden, og så er det et spændende samarbejde mellem forskellige aktører. *Tafel*-arbejdet har en landsdækkende hovedorganisation, og så en række organisationer, der står for den praktiske udførelse af arbejdet. Nogle steder er det DW, der står for uddelingen af mad, andre steder er det nogle af de andre velfærdsorganisationer i Tyskland. Fx i Barsinghausen er det AWO (Arbeiter Wohlfart Organisation) der står for uddelingen, og dér henviser kirken (selvfølgelig) til det.

Endelig er der den protesterende side ved *Tafel*. Man er bevidst om at man ikke har til opgave at bekæmpe Tysklands fattigdomsproblem – det er socialstatens opgave. Men man lindrer den nød, som fattige står i. Den måde man havde arrangeret maduddelingen i Schwarmstedt var også med til at gøre fattigdomsproblemet synligt. Dem, der skulle modtage mad, stod på et synligt sted, så de, der kommer forbi, ser, at der faktisk også i denne lille landsby er mennesker, der ikke har nok. Man vil lindre og ikke afhjælpe, men fastholde staten på sin forpligtelse til at bekæmpe fattigdom ved at skabe et retfærdigt samfund.

Samfundsdiakoni

»Gemeinwesendiakonie« – som jeg vælger at oversætte til »Samfundsdiakoni« – er et forholdsvist nyt begreb i Tyskland. Det optræder første gang i 2007 i et papir fra Diakonisches Werk.¹ Sagen er dog ikke ny. Begrebet bruges til at beskrive den diakonale indsats, som jeg har oplevet på min studietur.

HISTORISK RIDS

Johan Hinrich Wichern grundlagde »Das Rauhe Haus« i 1833.² I 1848 holdt han en tale på kirkedagene i Wittenberg, som blev grundlaget for den tyske »Innere Mission« og det vi i dag kender som diakoni. I en »Stegreifrede« henviste Wichern »den Protestantismus auf die Notwendigkeit und Dimension der tätigen (Nächsten-)Liebe«. Talen blev fulgt op i 1948 af *Wichern zwei* – en tale holdt af Eugen Gerstenmaier, der var leder af det evangeliske hjælpeværk. Talen er holdt dels i hundredåret for Wicherns tale og dels oven på Anden Verdenskrig. I sin tale understregede han: »Diakonie dürfe nicht bei Nächstenliebe stehen bleiben, sie müsse sich auch sozialpolitisch engagieren« (Herrmann og Horstmann, 2010, p. 9). Disse to taler kan ses som udgangspunktet for udviklingen af det diakonale arbejde. Ud af dette kom den programatiske erklæring *Wichern drei* i 1998 udsendt af Theodor Strohm, genudgivet i 2010 i en opdateret udgave (Strohm, 2010).

Det er ud fra denne baggrund at diskursen om »Gemeinwesendiakonie« har udviklet sig. Så på en måde er samfundsdiakoni blot en del af en udvikling af diakonien og ikke som sådan en gennemgribende ny-tænkning. Flere af de tiltag der er beskrevet her i denne rapport er fra før 2007, og det viser, at det er en udvikling, der har fundet sted over længere tid. Udviklingen er udtryk for, at diakonien må følge samfundets udvikling for at kunne svare på de behov der er. Gemeinwesendiakonie er derfor også knyttet meget specifikt til et tysk samfund med den struktur der er og med den tyske socialstats måde at tage hånd om de svageste på.

Følgelig kan man heller ikke overflytte det til Danmark uden at tilpasse det til danske forhold. Og en sådan overførsel til en dansk virkelighed må ske i en vekselvirkning mellem praksis og refleksion.

I 2009 blev der i Kassel af EKD afholdt et fremtidsværksted, med overskriften »Kiez, Quartier und Viertel – Kirche mittendrin.«³ Og i januar 2010 var der

¹Thies (2007). I følge Horstmann og Neuhausen (2010, p. 1) skulle det være første gang begrebet er brugt.

²Se side 21.

³<http://www.gemeinwesen-diakonie.de/index.htm>.

en samling på »Evangelischen Akademie Hofgeismar« med titlen »Kirche findet Stadt. Zur Öffnung und Verantwortung vom Kirche und Diakonie für das Gemeinwesen.«⁴ I maj 2010 under 2. økumeniske kirkedage var der en fælles paneldebat med Caritas fra den katolske kirke og Diakonisches Werk fra den evangeliske kirke med temaet: »Kiez, Viertel, Quatier – Kirche mittendrin.«⁵

GEMEINWESENDIAKONIE – EN BESKRIVELSE

I Horstmann og Neuhausen (2010, p. 5) gives denne indledende beskrivelse:

Gemeinwesendiakonie beschreibt ... eine Gestalt kirchlich-dia-konischer Arbeit, die von Kirchengemeinden und Kirchenkreisen, von diakonischen Diensten und Einrichtungen gemeinsam getra-gen wird und in der mit weiteren Akteuren kooperiert wird. Sie nimmt den Stadtteil im Blick, orientiert sich an den Lebenslagen der Stadtteilbewohner und öffnet sich zum Gemeinwesen hin.

WICHERN DREI

Herrmann og Horstmann (2010, p. 9) sammenfatter Theodor Strohms *Wichern drei* i tre punkter:

- At transformere det bestående system v.h.a. selvhjælpspotentialer, nye sammenslutninger og nye initiativer.
- Der skal ske et perspektivskift fra en problemorienteret hjælp til enkelte frem mod en »sozialräumlich orientierte Lösungsansätze«, altså man skal ikke kun afhjælpe den enkeltes problem, men ændre hele det sociale rum/virkelighed.
- Der søges nye forbindelser og netværk, og det inkluderer opgivelse af kirkeligt formynderi, understøttelse af personligt ansvar og partnerskab med stat og med alle af god vilje.

Systemet, der skal transformeres, er socialstaten, for den kan ikke i sin nu-værende form tage hånd om de udsattes problemer. Det er den baggrund, der tales på her. Ved *Tafeln* har man også denne holdning. Man skal ikke løse fattigdomsproblemerne, det er socialstatens opgave, men man vil lindre konkret nød, samtidig med, at man gør fattigdomsproblemet synligt, som en protest.

⁴Dokumenterne fra samlingen kan findes på: http://www.ekkw.de/akademie.hofgeismar/publ/documente_Archiv.html under datoer 27.–28. januar 2010. Se også <http://www.gemeinwesen-diakonie.de/hofgeismar-2010.htm>.

⁵Programmet og panel- deltagere kan findes på hjemmesiden for kirkedagene, i program-databanken: <http://www.oekt.de/>.

Transformationen, der her tales om, er altså at finde nye veje og ved at styrke mennesker, så det kan være med til at rejse sig af deres problemer.

Det er også væsentligt at lægge mærke til perspektivvekslet fra at afhjælpe den enkeltes problem frem mod at ændre hele den sociale virkelighed / ændre det sociale rum. Det skal nok forstås så omfattende som muligt. Ved afslutningen af EKD's synode 2011 opsummerede Dr. Katrin Göring-Eckardt forløbet med at kalde synoden for »Fromm und politisch.« EKD står over for store udfordringer med faldende medlemstal. Katrin Göring-Eckardt:

Das Evangelium ist der Grund, der uns Krisen anders sehen und anders mit ihnen umgehen lehrt. Heilsame Unterbrechung, Trost einer verängstigten Seele und die Überwindung von Angst sind nicht nur für Christenmenschen elementar. Sie gelten auch gleichermaßen für unsere Gesellschaft.⁶

Programerklæringen fra Theodor Strohm opfordrer både til at kirken skal opgive sit formynderi, at give slip på styringen og indgå i samarbejde med alle af god vilje og endda med staten. Nu er forholdet mellem stat og kirke noget andet i Danmark end i Tyskland, men det kan vel alligevel høres som en udfordring også for danske forhold.⁷

»Diakonie beschränkt sich nicht auf Kirchen und Christen. Gott ist in der Welt gegenwärtig auch außerhalb der Kirchen. Die Humanisierung führt alle Bürgerinnen und Bürger zusammen, gleich welcher Weltanschauung sie sind.« (Strohm, 2010, p. 22)

KIEZ, QUATIER UND VIERTEL – KIRCHE MITTENDRIN

På mødet i Kassel lavede man tolv »Kriterien zum Aufbau von Gemeinwesendiakonie-Projekten« – der kan stå som 12 teser om konkret samfundsdiakonalt engagement.⁸ Samfundsdiakoni er mere end bare socialarbejde i nærmiljøet. Samfundsdiakoni er kirkelig.

1. »Suchet der Stadt Bestes!« (Jer 29,7)

Med henvisning til Profeten Jeremias brev til de eksilerede jøder i Babylon understreger man udgangspunktet for samfundsdiakonien. Verden er skabt af Gud, alle mennesker er skabt af Gud.

⁶http://www.ekd.de/international/presse/pm289_2011_synodenabschluss.html.

⁷Kan (skal) kirken indgå i langt tættere samarbejde med det offentlige for at være med til at tage hånd om sociale problemer i Danmark? De mange sager de seneste år med svigt af udsatte børn kalder på handling – mange præster får kontakt med disse børn fx gennem mini-konfirmand, men oplever magtesløshed. Man ser nogle svage børn, der skriger på hjælp – og pludselig er de væk – flyttet til et nyt sted. Kunne man forestille sig at vi i kirken havde et tættere samarbejde med de sociale myndigheder?

⁸<http://www.gemeinwesen-diakonie.de/grundlagen.htm>.

2. Verantwortung für den Stadtteil

Kirke og Diakoni er en del af samfundet, og derfor er vi også medansvarlige for menneskers liv. »Ziel ist die Erfahrung gelingender Gemeinschaft und lebendiger Gemeinden, die Bildung von sozialem Kapital im Stadtteil und die Erhöhung von Lebensqualität für alle Bewohnerinnen und Bewohner.«

3. Strategische Zusammenarbeit von Kirche und Diakonie

Den organiserede diakoni må arbejde sammen med diakonien i den lokale kirke. »Verfasste Kirche und organisierte Diakonie initiieren und gestalten gemeinsam sozialräumliche Entwicklungspartnerschaften.«

4. Geerdet im Alltag

– Zugänge eröffnen, nicht nur Dienstleistungen anbieten

Udgangspunktet for alt arbejde er de mennesker, der er og deres virkelighed. Det handler ikke om, hvad der kan sættes i et program fra kirken. Eksklusion og social udgrænsning manifesterer sig dér hvor man bor. Men kvarteret indeholder også uanede ressourcer. Samfundsdiakoni handler om at åbne nye muligheder og finde disse ressourcer frem og giver mennesker mod til forandring.

5. Kirche und Diakonie als Akteur unter anderen Akteuren

– Kooperation und Profil

Man må samarbejde med andre i området, og det er ikke givet, at det er kirken, der skal være ledende.

6. Identifikation mit Kirche und Diakonie: von der Leuchtkraft des Evangeliums

Samfundsdiakonalt engagement styrker menneskers identifikation med kirken og med deres kvarter. Man oplever hvordan evangeliet bevæger og forandrer deres hverdag, fx ved at være frivillig og derigennem få øje på sine naboer.

7. Fremde Heimat Kirche: Beheimatung wächst aus Begegnung

I mødet med fremmede bliver samfundsdiakonien udfordret, men det kan også føre til en afklaring af egen identitet og til at ens tros rødder styrkes.

8. Kompetenz und Präsenz: freiwillige und berufliche Mitarbeit

Der er behov for både frivillige og ansatte medarbejdere. De frivillige styrker tilhørsforholdet til stedet, og de ansatte sikrer kontinuitet og kan støtte de frivillige og give dem kompetencer, som de måske mangler.

9. Vom Projektstatus zur Nachhaltigkeit: Strukturen und Finanzierung

Samfundsdiakoni har brug for tid til at virke, og derfor skal der være en solid finansiel basis. Projektfinansiering kan bruges til at påbegynde en indsats, men der skal findes en vedvarende økonomisk basis.

10. Balance halten und Versuchungen widerstehen:**Aktion und Kontemplation**

Diakonal handling må understøttes af ›kontemplation.‹ Skal man undgå at falde for fristelsen til at indrette sig i indrekirkelige grupperinger eller institutionalisere diakonien, så er der behov for at der afsættes tid til bibelarbejde og bøn.

11. Den Glauben leben und zur Sprache bringen

Samfundsdiakoni lever af sammenhængen mellem gudstjeneste og hverdag. »Der christliche Glaube, der im Handeln lebendig ist, kann und soll im Alltag zur Sprache finden. Gemeinwesendiakonie ist Sprachschule des Glaubens.«

12. Wachsen aus Dynamik: Kirche in der Kraft des Geistes

Troen på Gud, som den, der fører ud af svære livssituationer, muliggør opbrud, selv i det uvisse. Troen på Jesus Kristus, som den, der inviterer alle til sit bord, muliggør samarbejde med meget forskellige partnere i samfundet. »Auch in unerwarteten Begegnungen wird die lebendige Wirkung des Heiligen Geistes überraschend erfahrbar.«

DIAKONISCHES WERK – JAHRESBERICHT 2011

Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V. udgiver hvert år en årsberetning om arbejdet og har også artikler, der behandler aktuelle problemstillinger og angiver retning for arbejdet. I 2011 er der flere artikler om Gemeinwesendiakonie. Quittkat (2011, p. 42) tager med udgangspunkt i et konkret eksempel fra Hessen-Nassau. Man havde fået en sociologisk undersøgelse, der viste, at der skulle være 10 forskellige sociale grupperinger, men i kirken var kun 3 af disse grupperinger repræsenteret – alle tre økonomisk vel-funderede grupper. Ingen fattige – kun som brugere ved deres Tafel, genbrugs-butik eller andre diakonale projekter. Det rejser et påtrængende spørgsmål:

Sind die Gottesdienste so unattraktiv oder die unsichtbaren Kirchenschwellen so hoch? Warum kommen meist nur die so genannten Bürgerlichen und Gutsituiernten, nicht aber arme Menschen? Hat die Botschaft des Evangeliums nicht gerade diesen Menschen etwas zu sagen? Wie also kann eine Gemeinde wieder für die Menschen da sein, die im Einzugsbereich der Kirche und des Gemeindehauses wohnen und für die eine Ortsgemeinde da sein sollte?

›Beloning before believing‹ er erfaringen fra Amerika. »Menschen wollen zunächst mitmachen und dabei sein, bevor sie Glaubensschritte machen.« Mennesker kan være frivillige i gennemsnittet fire år, før man tager tros-skridtet og tager del i gudstjenesten.

Darauf kann gemeinwesenorientierter und diakonischer Gemeindeaufbau gut aufbauen. Denn eine Gemeinde, die Angebote schafft zum Mitmachen und ein Forum bietet für die sozialen Fragen, die sich im Wohnviertel aufdrängen, gewinnt an Attraktivität. Und das milieuübergreifend. (Quittkat, 2011, p. 43)

De projekter, der lykkes rundt omkring gør stort indtryk pga. de resultater man opnår, men det er sjældent muligt at kopiere et projekt direkte til andre steder. For projekterne afhænger af lokale forhold og menneskelige ressourcer (rette personer på rette sted).

For at lære af de forskellige projekter kan man stille en række spørgsmål til de enkelte projekter og stedet (Quittkat, 2011, p. 44):

- Was ist das Eigentliche der Kirche? Und unserer Gemeinde? Welches Leitbild/Bibelwort prägt uns und unsere Arbeit?
- Armut und mangelnde Teilnahmemöglichkeit vieler Menschen an Bildung und gesellschaftlichem Leben sind Anfragen an die Gemeinden. Ist diakonisches Engagement ein Teil unseres Selbstverständnisses?
- Sind wir Kirche für unseren Bezirk? Kommen die, die mit uns leben? Welche Milieus besuchen unsere Gottesdienste, Gruppen, Kreis? Bleiben wir unter uns oder wollen wir andere in den Blick nehmen? Und was müssen wir verändern, damit andere kommen?
- Wie sehen unsere Gottesdienstangebote aus? Welche Sprache sprechen wir? Welche Lieder singen wir? Haben wir religiöse Ausdrucksformen für Kinder, Jugendliche, besondere Zielgruppen?

Samfundsdiakonien er ikke bare en model til at forbedre den diakonale indsats, den har også betydning for den måde vi er kirke på overhovedet.

Wer diakonisch unterwegs ist, wird anders predigen. Mit dem Hintergrund diakonischen Erlebens hat man etwas zu sagen, kann (wieder und von neuem) eigene Geschichten erzählen von Schuld und Versöhnung, von Unglück und glücklichen Wendungen, von Sackgassen und Auswegen, von Enttäuschung und neuen Hoffnungen, von Bindung und Erlösung. Damit wird diakonische Gemeinwesenarbeit und Verkündigung zum befruchtenden Wechselspiel und inneren „Blutkreislauf“ einer Gemeinde. (ibid.)

Et samfundsorienteret perspektiv på det at være kirke har betydning for en række teologiske spørgsmål. Quittkat (2011, p. 45) nævner 3:

- Kirken er en del af fællesskabet i fx landsbyen eller bydelen og kan ikke gøre krav på ene-stilling, men går ind i samarbejdet med andre med de kompetencer og de tilbud man har med evangeliet som baggrund. »*Wir grenzen uns nicht gegenüber anderen ab, sondern suchen die vernetzte Partnerschaft. Das, was wir machen, machen wir gut und freuen uns an dem, was andere gut können, zum Wohl der Menschen.*«

- Menneskene i området er ikke objekter for den kirkelige handlen, men subjekter og partnere for social og samfunds (gemeindlich) interaktion. Her er det uvæsentligt om de er med i kirken, eller om de ikke mere eller endnu ikke er med. »*Gottes Botschaft der Liebe, Barmherzigkeit und Gerechtigkeit gilt allen Menschen. Wir betrachten alle Menschen als von Gott Gesuchte und Geliebte.*
- Menneskene selv er eksperter og advokater for deres liv og interesser. De kommer selv med ideer og løsningsforslag. Kirken forstår sig som et forum, hvor mennesker mødes og skaber netværk. »*Als suchende, verschieden begabte und der Liebe Gottes bedürftige Menschen sind wir gemeinsam auf dem Weg.*«

Konklusion for Quittkat er: Kirken må (og skal) forandre sig, det spændende er, at vi ikke ved, hvor vi ender, for kirken – som ønsker at være på stedet og taget alvorligt lokalt – betyder det: at være bevægelig i projekterne og tilbudene.

»Es bleibt also nichts, wie es ist. Doch ist nicht gerade das verheißungsvoll?«

Winkler (2011, p. 40f) tvinger til overvejelse om kirkens handlen. Kirken er en vigtig aktør i hverdagslivet for mennesker i bydelen, landsbyen eller i samfundet. »Nun sind ärmere Menschen in vielen christlichen Gemeinden in Deutschland jedoch wenig oder gar nicht sichtbar.« Hvordan når man til at få åbnet kirkerne, så dem, der virkelig har brug for kirken også finder hjælpen? Marlis Winkler nævner tre eksempler på tiltag, hvor det er lykkedes at bryde grænser og få kontakt til de mennesker, der virkelig har brug for en kirke, der er nær. To af dem er nævnt i rapporten her: Paulus-menigheden i Burgdorf og Nachbarschaftslade i Hildesheim.

Hun berører også den særlige problemstilling om forholdet på landet. Også her kan samfundsdiakonal tænkning være med til at skabe nye muligheder. Men der er fortsat mange åbne spørgsmål.

SAMFUNSDIAKONI I DANMARK?

Denne oversigt over »Gemeinwesendiakonie« er ganske sikkert ikke fyldestgørende. Men ønsket er, at give en kort indledning til området. Og spørgsmålet er, om vi i Danmark vil kunne bruge denne tænkning til noget. Min fornemmelse siger, at her er en ny måde for kirken at agere på, der åbner nye muligheder, og som fjerner vores fokus på små spørgsmål.

Det er muligt, at andre vil mene, at det samfundsdiakonien kommer med, allerede er set og sagt. At det i virkeligheden blot er gammel vin på nye flasker. Sikker er det, at samfundsdiakonien ikke er historieløs, og derfor vil meget af det, der siges i en samfundsdiakonal tænkning være sagt før.

Alligevel vil jeg mene, at samfundsdiakonien sætter en dagsorden, der åbner så mange nye muligheder, og som også kan hjælpe os ud over gamle skel og grænser, både for en diakonal indsats, men egentlig ikke begrænset til det.

Samfundsdiakonien åbner for at kirken kan blive kirke for alle. Det er vel det vi alle ønsker. Selvfølgelig skal kirken være for alle – for evangeliet er for alle. Men det er jo ikke alle grupper vi kommer i kontakt med. Nogle dele af samfundet er alt for fraværende i kirken.

Jeg ser samfundsdiakoni som en mulig vej fremad – også i Danmark. De tolv teser fra Kassel (se side 41), kan bruges som et godt udgangspunkt for en udvikling af diakonien i Danmark. I pkt. 11 siges det: »Gemeinwesendiakonie ist Sprachschule des Glauben« – Samfundsdiakonien er troens sprogskole. Det er en indholdsmættet sætning. Troen må have et sprog, så den kan komme til udtryk. Tro er ikke en intellektuel øvelse, hvor man tænker (store) tanker om Gud. Forholdet til Gud, må give sig udslag i forholdet til mennesker.

Det, der er sagt i de andre teser om samfundsdiakonien, viser, at diakoni ikke blot er noget ekstra vi kan vælge at tage op i de enkelte sogne, men at det er noget helt grundlæggende i kirken og i kirkens selvforståelse. For kirken er en del af samfundet. Endelig fastholdes den åndelige og kirkelige side af diakonien. Diakoni er ikke bare omsorgsarbejde, det er gudstjeneste. Derfor må der også være tid til bibelarbejde og bøn i diakonien, og det hele må bæres af troen på den treenige Gud.

I det næste kapitel vil jeg give mit bud på en diakonal kirke, og det vil være meget påvirket af samfundsdiakonien, som jeg har beskrevet her. Dette er ment som et udkast, nogle foreløbige tanker.

En diakonal kirke

I forlængelse af talen om samfundsdiakoni finder jeg det naturligt, at overveje betydningen for kirken. En diakonal kirke kalder jeg det. En kirke, der i sit væsen er diakonal, en kirke, der er nær for de mennesker der er, der hvor man er.

En kirke i tiden for fremtiden.

Billedet her er fra Petruskirken i Barsinghausen. På taget har man en galende hane. Der kan forbindes mange billeder med disciplen Peter – ofte nøgler (nøgle-magten) eller fiskebåd eller garn (Peter blev gjort til menneske-fisker). Den galende hane siger, at her er der plads til de, der fejler og svigter, til dem, der ikke slår til. Ved netop at trække dette frem, åbner man kirken.

HVERDAGSKRISTEN I HVERDAGSKIRKEN

Jeg har ofte brugt udtrykket hverdagskirke. Det hører jo sammen med søndagskirke. Hverdag og fest. Man kunne også tale om hverdagsgudstjeneste og søndagsgudstjeneste.

Ordet »gudstjeneste« er værd at lægge mærke til, for det er jo en genitivsforbindelse af »Gud« og »tjeneste.« Det er både en subjektiv og en objektiv genitiv, således at »gudstjeneste« både betyder »Guds tjeneste for os« (subjektiv) og »Vores tjeneste for Gud« (objektiv).

I søndagens gudstjeneste er det Gud, der tjener os, ordet forkyndes og vi modtager nadveren. Gud sørger for os, så vi mærker Guds kærlighed. Og det sker netop på ugens første dag, søndag. Vi indleder ugen med at Gud giver os det vi har brug for. Forkyndelsen af evangeliet om Guds indgreb, så vores synd ikke fordømmer os, er grundlaget for vores forhold til Gud, og gør os til nye skabninger, der kan og vil elske vores næste som os selv.

Vi møder Jesus Kristus, som tjener og forbillede, som den, der fører os hjem og ind i Guds fællesskab. Jesu død på korset er soningen af hele verdens synd og skyld. Der er intet, der skiller os fra Gud. Opstandelsen er overvindelsen af dødens magt. Påsken åbner for evigheden, for en ny verden uden død og lidelse.

Men gudsriget er allerede kommet nær. Jesus forkyndte det: »Efter at Johannes var blevet sat i fængsel, kom Jesus til Galilæa og prædikede Guds evangelium | og sagde: »Tiden er inde, Guds rige er kommet nær; omvend jer og tro

på evangeliet!« (Mark 1,14f) Sådan indleder Markusevangeliet fortællingen om Jesu liv. Gudsriget er kommet nær. Nu er der altså noget nyt, som har betydning allerede nu. Jesus viste gennem sine handlinger en grænseoverskridende holdning til mennesker. Han fulgte ikke de grænser, som samfundet dengang havde sat. Han lod sig ikke begrænse af den tids normer.

Han helbredte såvel synagogeforstanderens datter, som en romers embedsmands tjener, han rakte ud og rørte ved spedalske, han uddrev en kanaanæisk kvindes datters dæmon. Når han skulle forklare næstekærlighedsbudets grænseløse omfang, så var det en samaritaner, der var det gode eksempel. Når disciplene skændtes om, hvem der var mest betydningsfuld, så trak Jesus en lille dreng frem som eksempel på at være stor i Guds rige. Jesus tog selv den ringeste tjeners plads og vaskede disciplenes fødder. Der kunne nævnes mange flere eksempler. Jeg tror dette rækker. Jesus har vist os, hvad det vil sige, at Guds rige er kommet nær.

Jesus er verdens frelser og har banet vej for os til Guds fællesskab i evigheden – men ikke *kun* det! Jesus har også vist, at livet før døden kan leves bedre. Ja, at vi har ansvar for hinanden, og at de grænser vi sætter for hinanden ikke skal gælde.

Det budskab vi møder i søndagens gudstjeneste sender os ud i hverdagen. Ikke for at blive Guds børn, men fordi vi er blevet det.

I hverdagens gudstjeneste tjener vi Gud, gennem vores medmenneske. Ved at elske vores næste som os selv, tjener vi Gud. »Vi elsker, fordi Gud har elsket os først.« Som Jesus valgte den nederste plads, som Jesus gav afkald på sin egen magt og herlighed, sådan skal vi også gøre det.

Den norske salmedigter, Mathias Orheim,¹ har skrevet denne sang:

Hverdagskristen

1. Hverdagskristen vil jeg være,
syn for sagn, ej tomme ord,
samklang mellem liv og lære,
det er himmelsang på jord.
Som den dybe fjord hernede
spejler himlen høj og blå,
skal en hverdagskristen sprede
festglans i det hverdagsgrå
2. Lyset af sig selv jo lyser
uden tanke eller ord,

¹http://www.nrk.no/sf/leksikon/index.php/Mathias_Orheim.

ilden varmer den, der fryser
sådan og' med den, der tror.
Gud har dybt i hjertet givet
bud med himmelfarve på
til at give dagliglivet
festglans i det hverdagsgrå.

3. Hverdagskristen, døbt til virke,
født til livet, skabt af Gud,
vier sit hus og hjem til kirke,
helliget ved Herrens bud.
Mønt og vare får Guds stempel,
falskhed, snyd og løgn må gå.
Alterlyset i Guds tempel
festglans gi'r det hverdagsgrå.
4. Se den stakkel syg og ene,
her er én, der søger råd,
én blev svigtet, ladt alene
nok til daglig offerdåd.
Lokke varmen frem i kulden,
hjælpe falden op at stå.
Spirer vokser frem af mulden,
festglans i det hverdagsgrå.
5. Hverdagskristen vil jeg være,
syn for sagn, ej tomme ord,
samklang mellem liv og lære,
det er himmelsang på jord.
Og når så min hverdagstrøje
skal med Himlen skiftes ud,
stråler lyset fra det høje,
festglans hjemme hos vor Gud.

Sangen fastholder dobbeltheden mellem himmel og jord, mellem det nye liv på den nye jord under den nye himmel og så livet her. Livet her er nok hverdagsgråt, men der er en festglans, fordi Gud er kommet os nær. »Som den dybe fjord hernede spejler himlen høj og blå, skal en hverdagskristen sprede festglans i det hverdagsgrå.«

I den fjerde strofe hedder det: »Lokke varmen frem i kulden, hjælpe falden

op at stå. Spirer vokser frem af mulden.« Parallelliteten mellem spirerne, der vokser frem af mulden, og det at hjælpe vidner om, at de gode gerninger i kristendommen sker uden, at vi forstår det og kan forklare det.

En anden sang, der også rummer noget af det verdensforandrende i kristendommen, er den amerikanske sanger TobyMacs sang »Diverse City«² Titlen spiller på ordet ›diversity‹ – mangfoldighed.

Kirken beskrives som en by med mange facetter. Der er ikke kun en måde at være kristen på, tværtimod – kirken er først rigtig, når der er plads til alle og alle bidrager:

Now come to the city where you can praise
 If you're black, if you're white, if you're yellow or grey
 In the morning, in the night, anytime of day
 What's that place – Diverse City
 With curls in your hair and braids on the side
 Straight shake'em loose, just come on and ride
 We're a body with parts, like you and me
 Together we make diversity

Kirken er en krop med mange lemmer, siges der, med henvisning til 1. kor 12,14–26. Ingen del af legemet kan sige til andre dele, at de ikke hører med.

You bring the heart, I'll bring the soul
 I'll bring the flag, you bring the pole
 We'll fly it high so the whole world knows
 The dream of a king 'bout to unfold

Hver især bidrager med noget, og derfor kan ingen undværes. Martin Luther Kings berømte tale »I have a dream« inddrages også. Sangen slutter af med det sigende billede: »And we'll spread this love like dandelions.« Den kærlighed, der er grundlæggende eller det inderste væsen, skal sprede sig som mælkebøtter.

KIRKE FOR ALLE

»Kom, som du er – men bliv som én af os!« Disse ord blev sagt af Jens Ole Christensen, nuværende generalsekretær i Luthersk Mission – dengang generalsekretær i Kristeligt Forbund for Studerende, på påskelejr i 1990. Sådan havde han konstateret, at det ofte var. Men sådan burde det ikke være, sagde han.

²Sangen med tekster kan høres her: <http://www.youtube.com/watch?v=4rKlXkINotY>, teksten kan også læses her: <http://www.azlyrics.com/lyrics/tobymac/diversecity.html>.

Evangeliet rækker ud til alle mennesker og kalder alle ind i det fællesskab som kirken er. Udfordringen er, at dette fællesskab kan rumme alle (typer) mennesker uden at gøre os ens, uden at lave ikke bare en dresscode men en behavior-code.

Hvordan kan der være plads til både rig og fattig, til bossen og bumsen, til kapitalisten og socialisten? Fællesskabet må bæres af evangeliet. Det er ikke et fællesskab, der kan skabes af den gode vilje hos mennesker alene.

Kirke for alle må være mere end søndagskirke. Som nævnt ovenfor, er det ofte en lille del af samfundets grupper, der er repræsenteret i søndagens gudstjeneste (se side 43). Kirkens vifte af tilbud eller kontaktflade med det samfund man er en del af, må være så stort, så alle kan rummes og opleve at kirken er min kirke. Der skal også arbejdes med det på det personlige plan, så alle rent faktisk kan mødes i kirken ligeværdigt.

Hans-Jürgen Benedict påpeger en væsentlig problemstilling i sin artikel: »Kirchliche Gemeinwesenarbeit,« hvor han gør opmærksom på forholdet mellem land og by. Bibelens byer er steder for ondskaben: Babel, Nineve og Babylon. Jøderne føres i eksil til Babylon, og selv om profeten Jeremias skriver til dem og beder dem søge det bedste for byen, så er det eksil-virkeligheden, der tegner billedet for dem.

I det nye testamente er det også land-virkeligheden, der præger billedet. Jesus er fra Galilæa – ude fra landet, og da de kommer til Jerusalem, så imponeres disciplene over de prægtige bygninger, men Jesus siger, at der ikke skal lades sten på sten tilbage. Paulus bruger dog de hellenistiske byer til sin mission, men fastholder alligevel et problematisk forhold til byen: »Vort borgerskab er i Himlen.«

I Diognet-brevet fra 2. århundrede hedder det, at ethvert fædreland er fremmed for dem [de kristne]. Kristne er på pilgrimsfart gennem verden til *civitas dei* – gudsstaten i det himmelske (Augustin). Denne afstandstagen fra byen kan følges op gennem kirkens historie. Da den moderne diakoni tager sin begyndelse i midten af 1800-tallet bringer Wichern »Nachrichten aus dem wahren und geheimen Volksleben Hamburgs« til menigheden i St. Georg.³ Dvs. Diakonien skulle overskride grænserne til de andre, men målet var at redde disse og forbedre dem og gøre dem til anstændige medlemmer af samfundet. (Benedict, 2011, p. 262ff)

Om Hans-Jürgen Benedict har fuldstændig ret i sin omtale af forholdet til byen i GT og NT kan nok diskuteres. Alligevel mener jeg han har fat i en væsentlig problemstilling. Spørgsmålet (som jeg ikke går ind i her, men

³I denne sammenhæng kan nævnes, at kernemenigheden i Paulus- kirken i Burgdorf undrede sig over, hvad deres socialmedarbejder ved kirken egentlig lavede, for hende så de jo aldrig.

som heller ikke må glemmes) handler om vores forhold til denne verden og til håbet om den kommende virkelighed. Hvordan balancerer vi rigtigt her? Folkekirkens Nødhjælps slogan om, at de (også) tror på et liv før døden er både provokerende, men også væsentligt at lade sig udfordre af.

Vores virkelighed (I den vestlige verden) i dag er i høj grad en by-virkelighed. Selv os, der er bosiddende i landlige omgivelser, har en bymæssig virkelighed. TV har længe bragt en enhedskultur ud til alle. Men med internettet og i særdeleshed de sociale medier, som Facebook, sammen med gennem-industrialiseringen af landbruget har gjort, at selv om vi bor på landet, så lever vi i en by-virkelighed.

Udfordringen bliver at være ægte kirke i denne virkelighed. At kunne møde den verden vi er en del af uden at ville forandre mennesker, tage dem ud af denne verden. Opgaven er at formidle evangeliet til by-virkeligheden. For det må kunne lade sig gøre. At være en kirke for alle. En kirke der møder mennesker, der hvor de er. At være en kirke, der ikke siger »Kom som du er, men bliv som os!«

POLITISK KIRKE

Det er ikke god tone, at tale om politisk kirke i Danmark. Kirken har ikke nogen samlet stemme, ingen kan udtale sig på kirkens vegne – sådan siges det ofte. Med den baggrund har det været spændende at møde en tysk kirke, der som allerede nævnt kalder sig både politisk og from. En klar forkyndelse af evangeliet, der går hånd i hånd med en indsats for det udsatte menneske.

Eksempler på dette kunne være *Tafel*, hvor man også lægger vægt på, at det godt må være synligt, at der er mennesker, der lever med så få penge, at det er nødvendigt at købe madvarer, der har overskredet sidste salgsdato. Et andet eksempel på denne politiske handlen kan ses af begivenheden »Gemeinsam zu Tisch,« der fandt sted 21. august 2010 i Hannover. I samarbejde med Caritas havde DW arrangeret frokost i Hannovers centrum for at gøre det tydeligt, at rigtig mange mennesker sulter (Fischer, 2011).

Initiativer som »Grøn kirke,« hvor der er taget initiativ til, at kirker gør en indsats på miljøområdet og »Der er stadig ikke plads i herberget,« hvor juleprædikenen blev brugt til at markere, at flygtninge og indvandrere ikke er så velkomne i Danmark, er eksempler på politiske markeringer fra kirkelig side her i Danmark.

Det giver ofte mange protester når nogen lader kirken få en politisk røst, når nogen lader kirken blande sig i samfundsforhold, som fx flygtninge og indvandrerspørgsmålet. Holdningen er, at kirken ikke skal blande sig i det, som er samfundets opgave. Kirken skal forkynde evangeliet.

Men kan kirken forkynde evangeliet uden at være politisk? Jeg mener at det må gå hånd i hånd. Evangeliet er også »at udråbe frigivelse for fanger« og »at sætte undertrykte i frihed« – sådan som Jesus forkyndte det i Nazarets synagoge.⁴ I fadervor har Jesus bedt os om at bede til vores himmelske far: »ske din vilje på jorden, som den sker i himlen.« I sådan en bøn udtrykkes der flere ting, bl.a. ønsket om, at livet her på jorden må ligne det himmelske, og at det må være naturligt for os, der vil kalde Gud for ›Far,‹ at vi også er med til at lade Guds vilje ske. Dvs. at vi elsker vores næste som os selv – uden at sætte grænser for, hvem vores næste kan være.

Det må også indebære, at kirken løfter sin stemme for at forsvare den udsatte, at kirken giver stemme til dem, der ikke har stemme og forsvarer de forsvarsløse mod at blive overset i et samfund, hvor de stærkeste let ender med at have mest ret.

Kirken må først og fremmest være på de udsattes side. Der er en stribe udfordrende tekster i bibelen, som man bør arbejde grundigt med. Når man i EKD skal begrunde sin deltagelse i *Tafel*-bevægelsen, så sker det bl.a. med henvisning til 5. Mos. 15,4: »Der skal ikke være fattige hos dig« (ofte sat op i spænding mod Joh. 12,8: »De fattige har I jo altid hos jer.«).

Det er en udfordring, som kirken altid har kæmpet med – er vi på de svages side, eller er vi en del af magten? Fremkomsten af Fransiskaner-ordenen (gråbrødrene) og dannelsen af deres fattigdomsideal er et opgør med datidens (1200-tallets Europa) idealer og samtidig vidner deres historie om, hvor vanskeligt det er at lave et fattigdomsideal.

I middelalderens kirke var det et tegn på biskoppens værdighed, når man ved dennes ordination skulle slæbe ham op af kirkegulvet mens han råbte: »Nolo episcopari⁵« (jeg vil ikke gøres til biskop). For sammen med bispe-embedet fulgte der ganske betydelige jordbesiddelser. I en senere tids bedrevenhed vil vi måske stille spørgsmål ved ægtheden af denne vægring. Men princippet viser viden om det problematiske i den magt kirken faktisk havde (og har?).

En diakonal kirke må netop afgive denne verdslige magt for at kunne lægge røst til de udsatte. For magten har gang på gang vist sig at tage magten fra dem der har fået den. En diakonal kirke må være politisk og tale mod undertrykkelse og social udgrænsning, mod overgreb og mod at nogle mennesker gøres til mindreværdige (og derfor i sidste ende overflødige).

⁴Luk 4,16–30. Jeg gør opmærksom på, at jeg i mit citat har udeladt ordene »syn til blinde« – ikke fordi jeg ikke anerkender helbredelsens nådegave, men det er ikke alle kristne, der har den nådegave.

⁵http://en.wiktionary.org/wiki/nolo_episcopari.

EN MAGTESLØS KIRKE?

Hele dette spørgsmål om magt kunne godt kræve en dybere behandling. Jesus gav afkald på sin guddomsherlighed og magt og blev menneske og ofrede sig for os. Og derfor har Gud højt ophøjet ham og skænket ham det største navn. Ja, Jesus har fået al magt i himmel og på jord (jvf. Fil. 2,5-11 og Matt. 28,18-20).

Kirken må vel på samme måde af al magt give afkald på magten. Kirken kan ikke hjælpe den udsatte med magt.

Afslutning

Med udgangspunkt i min studietur til Hannover og til mine besøg i Barsinghausen, Burgdorf, Hildesheim og Schwarmstedt har jeg søgt at tegne et muligt billede af en diakonal kirke. Det billede er ikke færdigt.

Tanken med at tage til Tyskland i første omgang var, at vi måtte kunne lære noget af den tyske kirke, fordi kirken var aktiv i løsningen af omsorgs- og plejeopgaver i samfundet. Mit spørgsmål var, om det havde nogen betydning for tænkningen omkring diakoni i sognemenigheden, at kirken gennem DW stod for fx hjemmepleje og plejehjem.

Man oplever i EKD, at mange alligevel har glemt diakonien – det er sådan noget de professionelle gør, det er ikke en opgave for os almindelige kristne. Men man har arbejdet med det, og kæmpet for at få diakonien tilbage i folks bevidsthed og at det er vigtigt at fastholde diakonien også i en tid, hvor kirken skal spare.

Jeg har beskrevet det jeg har oplevet i Tyskland (i kap. 2) og trukket nogle af tingene lidt tydeligere frem (i kap. 3). Jeg har ikke lavet det til »grydeklare« projekter, der hurtigt og direkte kan omsættes til diakonale projekter i Danmark. Det jeg så i Tyskland var ikke resultatet af planlægning og strategier fra centralt hold, men projekter opstået lokalt, støttet fra centralt hold.

Det er mit håb, at de eksempler jeg har nævnt fra Tyskland kan være inspirerende lokalt herhjemme, så nogle kan få ideer. Opgaven vil så være, for fx stiftsudvalget for diakoni, at hjælpe og støtte i den konkrete udformning af projekter.

Undervejs er jeg blevet opmærksom på »Gemeiwesendiakonie« som bagvedliggende teologisk tænkning. Jeg har forsøgt at redegøre for denne tilgang til diakoni, her mangler fortsat meget. Tyskerne er meget grundige og der er allerede skrevet meget, men det er min fornemmelse, at vi ville kunne få meget ud af, at tage denne tilgang op i Danmark. Fokus flyttes for mig at se fra tænkning i organisationer og strategier til mennesker, der har brug for hjælp.

Billedet af en diakonal kirke er ikke færdigt. Jeg har her givet nogle tanker, som vil have godt af at diskuteres og vendes og udbygges med andre erfaringer.

Zusammenfassung auf Deutsch

Ich möchte dank an die Diakonie in Hannover und an die Evangelischer Kirche Deutschlands sagen. Deshalb habe ich dieser Bericht mit eine Zusammenfassung auf Deutsch beendet. Dieser Bericht dokumentiert mein Besuch in Hannover und Hamburg von 23. November bis 28. November 2011.

Ich habe sehr viel über die Diakonie in der Kirchengemeinden und über der Lage der EKD in der deutschen Gesellschaft gelernt. Ich habe erlebt dass die Kirche ein wichtiges teil der gemeinwesen werden kann, dass wir als christinnen und christen helfen können, wenn jemand in schwierige Lebenssituationen ersteckt ist.

Ein besonders Dank geht an Pastor Sven Quittkat, der meine Reise in Hannover geplant hatte.

EINE REISE NACH HANNOVER

Ziel meines Reise war die Diakonie in der EKD kennen zu lernen. Diakonie als eine integrierte Teil der Kirche ist immer eine Herausforderung. Von vornherein habe ich die Auffassung, dass die Diakonie viel mehr bekannt und sichtbar ist als in Dänemark. Konnten wir etwas lernen, so dass die Diakonie ein wichtiger teil der Kirche werden kann?

Am Mittwoch, dem 23. November, vormittags hatte ich erst ein Begüßung im Diakonischen Werk, Hannovers, mit Herr Direktor, Dr. Künkel und Pastor Sven Quittkat gehabt. Es war ein Gespräch über die Lage der Diakonie und der Kirche in Deutschland. Am nachmittag fuhr ich nach Hildesheim, um die Nachbarschaftslade dort zu sehen. Ich hatte ein Gespräch mit Herr Böning und Pastor Hermes über die möglichkeiten für die kirche in der Stadt. Die Nachbarschaftslade bedeutet neue Möglichkeiten für Integration und für Kontakt zwischen alt und jung.

Am Donnerstag, dem 24. November, war ich vormittags im Schwarmstedt in der Kleiderkammer und in der Café Oasis. Ich hatte auch ein Gespräch mit Frau Seidel über die soziale Situation in Deutschland und über die Rolle der Kirche. Nachmittags fuhr ich nach der Paulus-Kirche in Burgdorf. Es ist eine moderne Kirche in graue Beton. Pastor Paul und Sozialmitarbeiterin Lehrke-Ringelmann erzählten über die Kindermittagstisch und Hausaufgabenhilfem, über die gemeinwesenarbeit, über die Paulus-Krippe und die Situation der Kleinkindfamilien.

Am Freitag, dem 25. November, fuhren Pastor Quittkat und ich nach Barsinghausen und die Petrus Gemeinde. Herr Pastor Feldkamp und zwei mitt-

arbeiterinnen erzählten uns von der Kirche und der Lage dieser Stadtteil. Petrushof ist eine Einrichtung für seelisch Behinderte, die, zusammen mit der Tagestätte, »sich an den Bedürfnissen der Klienten orientiert und dennoch eine Hinführung der Eingliederung der Behinderten in das soziale und gesellschaftliche Leben einer Kleinstadt wie Barsinghausen realisiert.«¹ Die Petrusgemeinde ist eine einzigartige Gemeinde, die die Stadtteil wahrnimmt.

Am Samstag, dem 26. November, fuhr ich nach Schwarmstedt um dabei zu sein an die Tafel. Ich erlebte die Klarmachen und die Verteilung von Lebensmitteln und andere Bedarfsartikeln. Die Teilnahme an die Tafel war vielleicht das grösste Erlebnis dieser Woche. Es war wie eine Gottesdienst. Nach der Tafel war ich eingeladen zum Mittagessen bei der Familie Seidel. Nachmittags fuhren wir nach Walsrode um teilnehmen am »Empfang und Ausstellung: 25 Jahre Diakonisches Werk Walsrode«. Es war eine Präsentation von verschiedenen Teilen der Arbeit des Diakonisches Werks Walsrode. Besonders war die Präsentation von der Schuldnerberatung. Nach dem Ausstellung war ich bei dem Adventsmarkt in der Gemeindehaus. Dort hatte ich ein Gespräch mit Frau Schwarz von die Mobile Hospiz-dienst Walsrode.

Am Sonntag, dem 27. November, nahm ich teil an der Gottesdienst in die Marktkirche in Hannover. Nach der Gottesdienst Eröffnung von die Ausstellung von Weihnachtsskrippen. Später Abreise nach Hamburg.

Am Montag, dem 28. November, eine Führung in den Einrichtung Das Rauhes Haus. Nachdem Abreise zurück nach Dänemark.

NOCH TIEFER GRABEN

In das dritte Kapitel habe ich eine noch tiefere Darstellung von vier Projekten: Die Nachbarschaftslade in Hildesheim, die Café Oaisis in Schwarmstedt, die Hausaufgabenhilfe in Burgdorf und die Beratungsangebote der DW. Ich hoffe das dieser Darstellung eine Inspiration werden kann für dänische Gemeinden. Wir können nicht die Projekten kopieren, sie müssen transformiert werden zur die spezifische Orte. Ich habe in dieser Darstellung mehrere Quellen gebraucht, so dass wir so viel Information wie möglich haben.

DIE GEMEINWESENDIAKONIE

In das vierte Kapitel versuche ich eine kurze Darstellung zu machen über die Gemeinwesendiakonie. Ich fänge mit »Wichern drei – Gemeinwesendiakoni-

¹http://www.petrushof-barsinghausen.de/inhalt/a_ueberuns.

sche Impulse« an zu erklären wie der Begriff »Gemeinwesendiakonie« entstanden ist, und wie er entwickelt ist. Die 12 Tesen aus Kassel schlage ich vor als eine Grundlage für eine Gespräch über Gemeinwesendiakonie in Dänemark.

EINE DIAKONISCHE KIRCHE

In das fünfte Kapitel stelle ich meine Vision für eine diakonische Kirche vor. Das heisst eine Kirche die in seine Grundlage diakonisch handelt und denkt. Die Verantwortung für das Mensch in Not tritt in erste Reihe. Wir müssen, als Christinnen und Christen, die Menschen helfen die in eine Krise – in eine schwierige Lebenssituation – sein. Wir müssen darsein.

Die Gemeinwesenarbeit – Kindermittagstisch und Hausaufgabenbetreuung

Folder fra Paulus-kirken i Burgdorf om middagsmad til børn og lektiehjælp.
Folderen er taget med, også for at vise hvordan man præsenterer dette arbejde.

■ Soziales Lernen

Neben der Förderung der Kinder bei schulischen Aufgaben nimmt das soziale Lernen bei uns einen großen Stellenwert ein.

Feste Gruppen und eine verlässliche Teilnahme sind wesentliche Inhalte des Konzeptes. Wir suchen den Kontakt zu Schule und Elternhaus, um die Schülerinnen und Schüler optimal unterstützen zu können.

Insgesamt sind 13 vorwiegend ehrenamtliche Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter in diesem Projekt engagiert.

In unserer Trommelgruppe trainieren die Kinder ihre Konzentrations- und Kooperationsfähigkeit. Die rhythmisch-musische Förderung unterstützt ihre ganzheitliche Entwicklung.

- Ev.-luth. St. Paulus-Gemeinde
Berliner Ring 17
31303 Burgdorf
Tel. 05136 – 66 77
familienzentrum@paulus-burgdorf.de
- Bürozeiten:
Di., Do., Fr. 10 - 12 Uhr und Do. 17 - 19 Uhr

Paulus-Krippe

Hausaufgabenhilfe
Kochtreff für Eltern und Kinder

Malzeit!

DELFI® Spielgruppen

Ü-Kirche

Familienbegleitung

Babysitter

Freizeiten

Taufeste

- Koordinatorin im Paulus-Familienzentrum:
Doris Lehrke-Ringelmann
familienzentrum@paulus-burgdorf.de

Spendenkonto der Paulus-Gemeinde:
Konto-Nr. 7286 bei der SSK Burgdorf (BLZ 251 513 71)

Die
Gemeinwesenarbeit
Kindermittagstisch und
Hausaufgabenbetreuung
für Grundschüler

Paulus!
Familienzentrum

■ Hausaufgabenhilfe

Die Hausaufgabenhilfe findet in der Schulzeit von Montag bis Donnerstag von 14.00 – 15.30 Uhr im Anschluss an den Mittagstisch statt.

An jedem Nachmittag werden 24 Schülerinnen und Schüler der benachbarten Grundschule von jeweils fünf oder sechs Erwachsenen betreut.

Das Angebot richtet sich vorrangig an Kinder, deren Eltern eine Unterstützung in diesem Bereich nicht leisten können.

Die Kinder arbeiten in kleinen Lerngruppen und bekommen hier so weit wie möglich individuelle Hilfestellung.

Dazu gehört auch unsere kontinuierliche und individuelle Leseförderung, bei der manche Kinder sogar die Freude am Lesen entdecken.

■ Kindermittagstisch

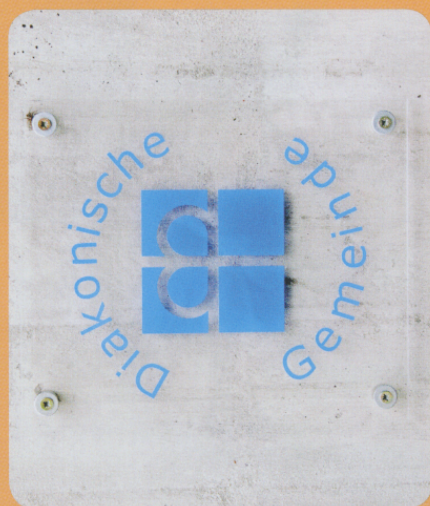
20 Kinder treffen sich von Dienstag bis Donnerstag gleich nach der Schule, um gemeinsam im Paulus-Familienzentrum Mittag zu essen.

Der Kindermittagstisch ist ein Kooperationsprojekt mit der Berufsbildenden Schule Burgdorf, Fachbereich Hauswirtschaft. Die Berufsschülerinnen und -schüler kochen für uns das Mittagessen.

Unsere Angebote sind niedrigschwellig, für das Mittagessen erheben wir lediglich einen kleinen Beitrag, die Teilnahme an der Hausaufgabenhilfe ist kostenlos.

Das ist möglich durch das Engagement zahlreicher Ehrenamtlicher aus unserer Gemeinde.

■ Die Gemeinwesenarbeit

wurde durch die ev.-luth. St.-Paulus-Kirchengemeinde im Jahr 2001 in der Burgdorfer Südstadt ins Leben gerufen mit dem Ziel, eine Verbesserung der Lebensbedingungen für die hier wohnenden Menschen zu schaffen.

Der Anteil der Familien mit Migrationshintergrund und die Zahl der allein erziehenden Väter und Mütter sind in der Südstadt besonders hoch. Das Paulus-Familienzentrum richtet sich mit seinen Angeboten an alle Stadtbewohner, unabhängig von ihrer Herkunft und religiöser Zugehörigkeit.

Ein wesentlicher Bestandteil der Gemeinwesenarbeit ist das Projekt Kindermittagstisch und Hausaufgabenbetreuung. Hiermit fördert die Paulus-Gemeinde die Integration speziell der Kinder und wirkt damit über die Grenzen der Südstadt hinaus.

Litteratur

- Benedict, Hans-Jürgen (2011). »Kirchliche Gemeinwesenarbeit. Historische Entwicklungen, theologische Grundlegung und praktische Probleme gemeinwesenorientierter Arbeit von Kirchengemeinden und Diakonie im aktivierenden Sozialsataat«. I: *Kirchen aktiv gegen Armut und Ausgrenzung. Theologische Grundlagen und praktische Ansätze für Diakonie und Gemeinde*. Kohlhammer.
- Eurich, Johannes m.fl., red. (2011). *Kirchen aktiv gegen Armut und Ausgrenzung. Theologische Grundlagen und praktische Ansätze für Diakonie und Gemeinde*. Kohlhammer.
- Fischer, Martin (2011). »Gemeinsam zu Tisch. Zur Solidaritätstafel am 21. August in Hannover kamen 3000 Menschen«. I: *Da sein, nah sein, Mensch sein: Freiwillig engagiert. Diakonie. Jahresbericht 2011*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V., 66–67.
- Fricke, Kirsten D., Heike Krause m.fl., red. (2010). *Gemeinsam gewinnen – Gut auskommen mit dem Einkommen*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V. URL: http://www.diakonie-hannovers.de/pages/presse/publikationen/aktuelle_publikationen/subpages/_-132_gemeinsam_gewinnen_-_gut_auskommen_mit_dem_einkommen_-147_/index.html.
- Fricke, Kirsten D. og Eckard Siggelkow, red. (2007). *Dokumentation. »Diakonische Gemeinde«. Ein Projekt zur Förderung gelebter Diakonie vor Ort*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V.
- Grosse, Dr. Heinrich (2007). »Nicht vorbeigehen, sondern hinsehen. Armut und Not der Kirchengemeinde wahrnehmen«. I: *Handreichung. Diakonie in der Kirchengemeinde. Ein projekt zur Förderung gelebter Diakonie vor Ort*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V., s. 11–13.
- Herrmann, Volker og Martin Horstmann, red. (2010). *Wichern drei. Gemeinwesendiakonische Impulse*. Neukirchner Theologie.
- Horstmann, Martin og Elke Neuhausen (2010). *Mutig mittendrin. Gemeinwesendiakonie in Deutschland*. SI Konkret 2. Sozialwissenschaftlichen Instituts der EKD.
- Künkel, Dr. Christoph, red. (2011). *Da sein, nah sein, Mensch sein: Freiwillig engagiert. Diakonie. Jahresbericht 2011*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V. URL: http://www.diakonie-hannovers.de/pages/presse/publikationen/aktuelle_publikationen/subpages/jahresbericht_2011_profil_positionen_perspektiven_/index.html.
- Käßmann, Margot (2007). »Diakonie in der Kirchengemeinde«. I: *Handreichung. Diakonie in der Kirchengemeinde. Ein projekt zur Förderung gelebter*

- Diakonie vor Ort*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V., 3–4.
- Lietz, Barbara (2011). *Unverzichtbar. Diakonische Beratungsarbeit in der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V. URL: www.diakonie-hannovers.de/meta_downloads/33420/beratung_2011.pdf.
- Malmgart, Liselotte (2002). *Ingen skal gå sultne i seng. Samvirkende Menighedsplejer 1902–2002*. Samvirkende Menighedsplejer.
- Nissen, Karsten, red. (2001). *Diakoni. en integreret dimension i folkekirkens liv*. AROS.
- Nissen, Karsten og Carl Erik Villumsen (1983). *Diakoni. En forsømt dimension i kirken?* AROS.
- Ocana, Susanne Alms de m.fl., red. (2010). »Es sollte überhaupt kein Armer unter Euch sein« 5. Mose 15,4. »Tafeln« im Kontext sozialer Gerechtigkeit. Diakonisches Werk der Evangelischen Kirche in Deutschland e.V., Staffenbergstraße 76, 70184 Stuttgart. URL: http://www.diakonie.de/Texte-03_2010-Tafeln.pdf.
- Quittkat, Sven (2008). *Café Oasis. Ein Seelsorge- und Kommunikationscafé der Schwarmstedter Kirchengemeinde in der Schule. Ein Erfahrungsbericht*. URL: <http://www.rpi-loccum.de/download/quittka.pdf>.
- (2011). »Gemeinde Mittendrin. Theologische Betrachtungen zur Gemeinwesendiakonie«. I: *Da sein, nah sein, Mensch sein: Freiwillig engagiert. Diakonie. Jahresbericht 2011*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V., 42–45.
- Siggelkow, Eckard, red. (2007). *Handreichung. Diakonie in der Kirchengemeinde. Ein projekt zur Förderung gelebter Diakonie vor Ort*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V.
- Strohm, Theodor (2010). »Wichern drei. auf dem Weg zu einer neuen Kultur des Sozialen«. I: *Wichern drei. Gemeinwesendiakonische Impulse*. Neukirchner Theologie.
- Thies, Reinhard, red. (2007). *Handlungsoption Gemeinwesendiakonie. Die Gemeinschaftsinitiative Soziale Stadt als Herausforderung und Chance für Kirche und Diakonie*. URL: <http://www.diakonie.de/Texte-2007-12-Handlungsoption-Gemeinwesendiakonie.pdf>.
- Winkler, Marlis (2011). »Ungemein wesentlich – Gemeinwesendiakonie als Chance«. I: *Da sein, nah sein, Mensch sein: Freiwillig engagiert. Diakonie. Jahresbericht 2011*. Diakonisches Werk der Ev.-luth. Landeskirche Hannovers e.V., 40–41.